SULJAGA SALIHAGIC

Mi
BOS. HERC. MUSLIMANI
u krilu
jugoslovenske zajednice

Kratak politički pogled na našu prošlost od najstarijih vremena do danas

SULJAGA SALIHAGIC

Mi
BOS. HERC. MUSLIMANI
u krilu
jugoslovenske zajednice

Kratak politički pogled na našu prošlost od najstarijih vremena do danas

Stamparija Zvonimir Jović i Co., Banja Luka.

Pitanje preuređenja naše države, pokrenuto sporazumom od 26. avgusta 1939, izbacilo je na površinu i pitanje autonomije Bosne i Hercegovine. Rat, koji je ušao u drugu svoju godinu, ovo je pitanje malo odložio, ali ga nije otklonio.

Muslimani Bosne i Hercegovine su se izjasnili gotovo 100% za autonomiju. Naši uži zemljaci, pravoslavci i katolici su davali razne izjave za i protiv autonomije, ali je njihovo stanovište još neodređeno. Nas raduje, što ih ima dosta i na jednoj i na drugoj strani, koji su za našu »četvrtu jedinicu« u okviru jugoslovenske države. Mi u ovima vidimo našu pravu braću, koja ne žele, da nas potčine i koji žele, da naš zajednički glas dođe jače do izražaja u izgradnji ove naše zajedničke države.

Tim povodom je bilo i žestoke polemike, pa i napadaja na nas muslimane. Ova radnja ide u prvom redu za tim, da dokaže, da je naš današnji stav samo logična konsekvencija istoriskih, političkih, vjerskih i kulturnih prilika kroz koje je prolazila Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do danas — i u drugom redu, da skrene pažnju naše javnosti na položaj, u kome se nalazimo danas mi, bosansko-hercegovački muslimani i koji nam isto diktira ovaj naš stav.

Pisac je ovih redaka želio, da o ovoj temi govori javno u obliku predavanja i on je o njoj i govorio u nešto skraćenom obliku u Kotor-Varošu 5. maja 1940 godine. On je želio, da to predavanje održi i u Banjoj Luci, pa i u kom drugom mjestu naše domovine, ali je u to došla policiska zabrana predavanja i ta zabrana nije dignuta ni do danas.

Pošto smatram, da se ova riječ treba da čuje, to je predajem javnosti, nadopunjenu i u štampanom obliku.

Banja Luka, sredinom septembra 1940.

S.

Položaj nas bosansko hercegovačkih muslimana i naše domovine, Bosne i Hercegovine, u krilu srpske i hrvatske nacije i jugoslovenske države, jeste jedna tema, koja je na dnevnom redu od kako se je kod nas počelo govoriti i pisati o našim nacionalnim imenima i plemenima. Danas, kada se radi o preuređenju naše države, kada jugoslovenstvo preživljuje jednu od svojih najznačajnijih faza i kada je hrvatska i srpska podvojenost i oprečnost uzdrmala zgradu centralistički uređene Kraljevine Jugoslavije, ova je tema postala najaktuelnija. Problem i položaj Bosne i Hercegovine u okviru preuređene jugoslovenske države, odnosno njena pripadnosti hrvatskoj ili srpskoj jedinici, te stanovište nas bosansko hercegovačkih muslimana prema ovome problemu, izbacilo je u javnost i diskusiju naše držanje više nego ikada od okupacije Bosne i Hercegovine do danas.

Zahtjev za autonomijom naše uže otadžbine Bosne i Hercegovine t. j. za posebnom, tako zvanom »četvrtom jedinicom« u okviru jugoslovenske države, koji smo mi muslimani postavili i postavljamo, izazvao je kod jednoga dijela naših sunarodnjaka izvjesni revolt, koji prelazi često i u napadaje, pa i vrijeđanje, što mi prema našem najdubljem uvjerenju nismo zaslužili ni kao dio ovoga jugoslovenskog ili recimo srpskog ili hrvatskog plemena, ni kao građani ove naše države. Pa i sve kada bismo mi bili samo jedna posebna vjerska skupina, kako nas nastoje prikazivati, i ništa više, mislimo, ne bi trebalo upućivati na našu adresu ovake napadaje, ako se neće do kraja da profaniše ona poslovica: »Brat je mio, koje vjere bio«.

Ustati protiv ovakvih napadaja, dokazivati, da je naš zahtjev za posebnim, autonomnim uređenjem naše uže domovine istoriska konsekventnost i politička nužnost, i da je isto tako opravdan, kao i slični zahtjevi naših nacionalnih saplemenika, to je naša prva dužnost u današnje doba i to je tema i ovoga našeg predavanja.

Ovai je problem tako krupan, da se o njemu mogu pisati i pisane su čitave knjige. Mi ćemo pokušati ovdje da se ograničimo na najnužnije činjenice, kako ne bi izašli iz okvira jednoga predavanja.

Ujedno napominjemo, da ćemo se truditi, da u ovo predavanje uđemo sa objektivnošću i da ne unosimo lična osvjedočenja nacionalna ili politička.

* * *

Ako hoćemo, da razmotrimo ovo naše pitanje, moramo da pođemo iz daleka, da vidimo, kako je nastalo grupisanje naroda i država u svijetu uopšte. Neosporno je, da je pri grupisanju narodnih i državnih zajednica igrala glavnu ulogu rasa i jezik, ali je neosporno i to, da su ljudski rodi okupljale i ideje, naročito vjerska pripadnost, a i druge, bez razlike na rasu i na jezik. U srednjem je vijeku bila vjerska pripadnost glavna baza za formiranje velikih i moćnih zajednica. U novije doba se pojavljuje isto težnja za idejnim grupisanjem ljudi, ali ne na vjerskoj, nego na drugoj — socijalnoj — bazi.

Velika francuska revolucija koncem XVIII stoljeća izbacila je na površinu nacionalni problem u modernom smislu riječi, iako Francuska nije išla za tim, jer je bila nacionalno ujedinjena. Borba francuskog naroda je tada išla za slobodom, koju su sputavali državna apsolutistička vlast i crkva. I pošto je srušila brutalno i jednu i drugu ta revolucija je izbacila na površinu jedan nov kult, jedan novi ideal, — *Nacionalizam*, — ideal, kojemu se francuski narod priklonuo uz svoje poznate devize: Egalité, Liberité Fraternité (jednakost, sloboda i bratstvo). Zato se francuska revolucija smatra izvorom nacionalne ideje. Ideje, koja je kasnije dala potstrek za ujedinjenje Italije i Njemačke i za čijim se je primjerom povodio i dobar dio kulturnih naroda, Evrope u prvom redu.

Ali, kako smo napomenuli, jedinstvo rase i jezika nije jedini uslov za formiranje ljudskih zajednica i država.

Socijologija, nauka o stvaranju i formiranju tih i takvih zajednica uči nas, da su osim etničkih i jezičnih zajednica potrebni i drugi uslovi za osjećanje zajednice, kao jedinstvo duha, jedinstvo instikata, jedinstvo pogleda na život i svijet. A to se opet postizava jedinstvom vjerskim, jedinstvom socijalnim, što sve opet proizvodi jedinstvo tradicije, kao jednog od bitnih uslova za osjećanje zajednice.

Tako mi imamo državnih zajednica različite rase i jezika kao švajcarsku ili belgisku narodnu zajednicu, koja se sastoji od raznorodnih i često vrlo oprečnih nacionalnih jedinica. U Švajcarskoj: njemačka, francuska i talijanska, a u Belgiji: valonska i flemska — francuska i germanska. Pa ipak ove države sačinjavaju zajednice, demokratske, na volji naroda zasnovane državne jedinice.

Na drugoj strani opet postoje narodne zajednice istoga korjena i jezika, čije su ostale sociološke oprečnosti dovele dotle, da su ove nacionalne zajednice zasnovale posve drukčije i samostalne državne jedinice. Sjevero-Američke države, negda engleske kolonije iste rase i istoga jezika, kao i stanovnici Velike Britanije, vodile su krvave ratove, dok su se oslobodile svoje »matere zemlje« — Engleske. Slično je bilo i sa španskim kolonijama u južnoj Americi i sa Španijom isto »materom zemljom«, s kojom te, sada samostalne države nemaju ništa zajedničkog osim — jezika i rase.

Englezi i Irci govore istim jezikom, ali su Irci katoličke vjere, a Englezi protenstanske-anglikanske. To i socijalni razlozi su glavni pokretač nepreglednih borbi Irske za svoju slobodu i nezavisnost, koje još traju, tako da Irci i ne učestvuju u današnjem ratu na strani Engleza.

* * *

I kod naših balkanskih naroda francuska revolucija i njene tekovine počele su se davno osjećati. Francuska, koja je stupala tada na čelu evropske civilizacije, bila je uzorak za balkanske narode, naročito balkanske Slovene. Ali mješavina vjerska i nacionalna, koja se pojavljuje kod nas kao rijetko gdje na svijetu i neprestane naše borbe s turskom vlasti, koja je bila u to doba u opadanju, razlogom su, da se kod nas nikada nije mogla razviti čista nacionalna svijest. U tome nacionalizmu bilo je vazda i ima i danas velika doza konfesionalizma. Te su vjerske primjese tako srasle s našim narodnim životom, da ga mi vidimo samo kod drugih, a kod sebe ne vidimo.

Da bi se tačnije ocijenio položaj nas bosansko hercegovačkih muslimana u krilu Jugoslovenstva, potrebno je da bacimo pogled na ove naše krajeve tokom dalje i bliže

prošlosti. Ovaj je pogled apsolutno potreban, jer istorija »učiteljica života« treba naročito u ovom našem zamršenom problemu, da nam pomogne. Razume se da ovaj pogled može da bude kratak, uzimajući u obzir samo ono što je u najužoj vezi s našom temom.

Kada bacimo takav pogled na naše zemlje, i naš narod u prošlosti, vidjećemo, da ni jedan kraj zemaljske kugle nije pretrpio toliko udaraca tokom istorije, kao naše zemlje i da nijedan narod na svijetu nije bio podvrgnut tolikim raznim uplivima, kao naš.

Ovi su krajevi bili velika raskrsnica velikih zavojevača i velika bojišta istočne i zapadne crkve i kasnije krsta i polumjeseca. Tragovi tih borbi ostali su u nama i našim dušama i danas, a ostaće vjerovatno još dugi niz godina.

* * *

Prije dolaska naših pradjedova, Slovena, iz svoje prijašnje domovine na Balkan, znamo, da su tu živjela razna tračka plemena na istočnom dijelu — i Iliri u današnjim jugoslovenskim zemljama. Na jugu su bili Grci. Šta je bilo sa ovim plemenima po dolasku Slovena, a naročito s Ilirima? Jesu li iščezla, ili su se pretopila u nove došljake? Istorija nam ne može da dade na ovo pitanje pozitivan odgovor.

Pa onda: ko su sve bila ta slavenska plemena, što su doselila, — koliko ih je bilo i kako su se zvala, ni to ne znamo tačno. Istina, ima o tome zabilježaka, ali te bilješke nisu pouzdane, tako da ih kasniji istoričari, osobito naših vremena, tumače često posve oprečno. A koji govori istinu i koji je istoričar tačno ocjenio i razumio tadanje događaje, ko će to da utvrdi.

Prema izvjesnim istoriskim podatcima Srbi (Sorabi) su zauzeli istočni dio naše današnje narodne teritorije, Hrvati (Chrobati) zapadni dio, dok je jedno pleme pod imenom »Bozi« zauzelo centar između srpskih i hrvatskih plemena i neki istoričari tvrde da je otale nastalo ime bosansko i Bosna*) To je sve bilo početkom VII stoljeća i šta se je sve događalo do XI vijeka, kada je naša istorija bila vrlo mračna na to nam istoriska nauka ne može da dade pozitivan odgovor.

---

*) Knežević: Pad Bosne str. 11.
Stefanović-Vilovski: Die Serben str. 51.

TRI DRŽAVNE JEDINICE

Neosporno je, da se iz toga mračnoga našeg doba i iz onih nekoliko plemenskih državica, koje su u tom periodu nastale, kristališu tri državne jedinice, koje se razvijaju i do kraljevskog ranga kao hrvatska, srpska i bosanska država.

Tokom istorije ove države mijenjaju svoje granice, često na štetu jedne ili druge od ovih država. Bosanski kralj Tvrtko bio je u svoje vrijeme ne samo najmoćniji vladalac među svima tadanjim južnoslovenskim vladaocima, nego je osvojio i dobar dio srpskih i dalmatinskih zemalja, tako da se je ponosno nazvao »kralj Srbljem, Bosne i Primorja«. On je pod svoju vlast doveo najveći dio zemalja, koje danas sačinjavaju Kraljevinu Jugoslaviju. Za Tvrtka tvrdi istoričar Stanojević, da je *s nacionalnog gledišta veći vladalac od cara Dušana.**)

Interesantno je zabilježiti i tu činjenicu, da je Bosanska država nadživila i hrvatsku i srpsku državu. Bosna je izgubila svoju samostalnost padom Jajca u god. 1463, dok je Hrvatska izgubila punu samostalnost još 1102, izborom mađarskog kralja Kolomana za kralja, a Srbija god. 1389 na Kosovu ili — ako ćete 1459 padom Smedereva, kada je Srbija kao turska vazalna država pretvorena u pašaluk.

VJERSKA BORBA

Da su se u našem narodu još tada razvile tri državne jedinice ima se mnogo pripisati vjerskim razlozima i vjerskim borbama, koje su naš narod počele razdirati još sredinom IX stoljeća, dakle još prije više od 1000 godina. Borba između istočne i zapadne crkve, između pravoslavlja i katoličanstva, odigrala se je među jugoslovenskim plemenima i ostavila trajne tragove u narodnim dušama. Ona je bila najača koncem XII i početkom XIII stoljeća, kada su i srpski vladaoci smatrali najvećom čašću, da prime kraljevsku krunu iz ruku rimskih papa, kao što je to slučaj sa Stefanom Prvovjenčanim, bratom Sv. Save i sinom Nemanjinim, koji je 1217 okrunjen kraljevskom krunom po papinom legatu, »obećavajući bez sumnje svoju po-

---

*) Stanojević: Istorija srpskog naroda str. 174.

kornost rimskom papi«, kako to naglašava Stanojević*) Kasnije 2 godine Stefan se je povratio opet pravoslavnoj crkvi, pod uplivom svoga brata Sv. Save. Pa i sam Nemanja bio je neko vrijeme pripadnik katoličke crkve. A njegov najstariji sin Vukan, primio je katoličku vjeru kao državnu i borio se na strani Mađara protiv svoga brata Stevana.**)

BOGUMILSTVO

Ali nijesu samo istočna i zapadna crkva razdirali jugoslovenska plemena. Još u XI stoljeću, za vrijeme Nemanjino pojavljuje se Bogumilstvo, nova jereza kršćanstva, dolazeći iz Bugarske, i koju Nemanja brutalno progoni iz Srbije. Ta nova hrišćanska religija prodire u Bosnu i nalazi tu najplodnije tlo za svoj razvitak. Usprkos svih progona rimskih papa i njihovih eksponenata mađarskih kraljeva, usprkos 4 krstaške vojne, koje su vođene protiv njih, ova jereza ostaje u Bosni sve do njenog pada u god. 1463, dakle okolo 300 godina. Ona se je širila tako naglo, da je i sam ban Kulin sa 10.000 svojih podanika i čitavom porodicom primio ovu vjeru. Kasnije je sav narod i sva vlastela primili tu vjeru, u koliko su mogli i smjeli javno, a ukoliko nisu smjeli javno onda tajno. I sam najveći bosanski velmoža Hrvoje, čija se je vlast prostirala baš u ovim krajevima, bio je vatreni bogumil i kada se nije mogao odhrvati nasrtajima katoličke vjere, pape i mađarskih kraljeva, onda *poziva u pomoć Turke* još god. 1416, — 50 godina ranije, nego je palo Jajce!

Pošto se je bogumilska vjera tako raširila i odomaćila u Bosni, bude često nazivana i *bosanskom* vjerom:

BOSANČICA:

Pa ni pismo, kojim se je služio naš narod, nije bilo niti je danas jedinstveno.

Dok je onaj dio našeg naroda, koji je pao pod uticaj zapadne, katoličke crkve, primio s tom religijom i latinsko pismo, na kom mu je ta religija servirana, dotle je drugi dio našeg naroda, koji je pao pod uticaj istočne, pravo-

---

*) Str. 124.

**) Stanojević str. 115.

slavne crkve primio i ćirilsko pismo, jer je tim pismom širio religiju tako zvani »slavenski apostol« Ćirilo i njegov brat Metodije, porijeklom solunski Grci, preradivši grčko pismo za slavenski jezik, koje se je po njemu i prozvalo ćirilicom.

Onaj dio naroda našega, koji je bio u Bosni preudesio je tu staru ćirilicu prema svome duhu i shvatanju i nazvao je svojim narodnim imenom *bosančicom*.

Vrlo je važno i karakteristično, da se je ovo pismo održalo i poslije dolaska Turaka u ove krajeve i poslije primanja Islama od strane bogumila sve do okupacije Bosne i Hercegovine. Pa i poslije okupacije nalazilo se je, pa se još i danas nalazi, naših starih plemićkih porodica, koje su se služile i služe tim pismom i pored arapskog kao vjerskog i latinskog od Austrije privilegovanog pisma i pored nove, reformirane ćirilice.

Ovaj fakat vrlo dobro ilustruje posebnost i nacionalnost našega osjećaja.

Ali se nisu samo muslimani služili tim specijalno bosanskim pismom. I bosanski franjevci, ti jedini nosioci kršćanske kulture i pismenosti u turska doba, služili su se tim narodnim pismom i rijeđi su slučajevi bili, da su se služili latinicom. Šta više provincijal franjevačkog reda u godini 1737 Fra Luka Karagić, zabranjuje fratrima upotrebljavanje latinice ne samo u službenoj prepisci, nego i u privatnoj i traži da moraju pisati bosančicom.

BOŠNJAKLUK

Sasvim je logično i konsekventno, da je zemlja, koja je imala svoju posebnu državnost, svoju posebnu vjeru i svoje posebno pismo imala i svoje posebno nacionalno ime *bosansko* i svoj posebni naziv za jezik i to *bosanski*. Ja znam, da je danas ovaj naziv crvena ćoha za mnoge i ja osjećam sve one prigovore i napadaje, kada se već pomene ovo ime, koje se danas gotovo rijetko nađe u našoj literaturi ili štampi. Ali postoji istoriski fakat, da su se naši pređi zvali Bošnjacima ili Bošnjanima sve od Kulina Bana, pa do iza okupacije Bosne i Hercegovine i da je ime Bošnjak gotovo jedini naziv, koji sretamo u

našoj starijoj i svoj stranoj literaturi, kada je god govor o nama. Pa i danas naš muslimanski seljak ne će kazati, da govori srpskim ili hrvatskim jezikom, nego bosanskim. Pa i pravoslavni i katolički seljak (u koliko propaganda nije u njega dublje zašla) kaže, da govori bosanski. Pod srpskim on razumije vjeru, a pod hrvatskim on razumije ono, što je u Hrvatskoj!

Naši iseljenici u Turskoj, koji su iselili prije ove nacionalne hajke na nas i koji su najmjerodavniji za prosuđivanje ovoga problema, osjećaju se samo Bošnjacima i kažu, da govore bosanski. Pa i oni iz Hercegovine kažu, da su Bošnjaci i da govore bosanskim jezikom.

Mora se apsolutno odbiti tvrdnja, da je Austrija »stvorila bosansku narodnost« kako to danas neki vole da kažu. Austrija je podržavala neko vrijeme ono, što je zatekla a poslije je pomagala da se to ime ubije, kako su tražili Srbi i Hrvati.

* * *

Svrha ovome predavanju nije, da oživljuje bosansku nacionalnost već i radi toga, što je naša inteligencija, - nosilac našeg nacionalnog i kulturnog rada - počela odavno napuštati to ime pod raznim ideološkim i političkim uticajima i prilikama i počela se opredjeljivati za hrvatsku i srpsku nacionalnost, pa i za »integralno jugoslovenstvo« koje kod nas ima najviše izgleda na uspjeh. Svrha je ovoga predavanja, kao što smo u uvodu spomenuli, da ukaže na posebni položaj nas muslimana u današnjoj nacionalnoj i državnoj našoj zajednici i da osvijetli sve one momente, koji su u vezi s ovom temom, te da naročito istakne i to, da smo mi muslimani imali i imamo pravo i na naše posebno ime, koje smo napustili i napuštamo iz širokogrudnosti, želeći i time dokazati, da mi ne ćemo, da se izdvajamo od zajedničke saradnje s našom narodnom braćom drugih vjera. Ali neka nam je dopušteno, da ovom prilikom napomenemo, da je to bila, po svoj prilici, greška iz razloga, što smo mi svi stvarno jedna nacionalna jedinica, koja govori istim jezikom, bez razlike, kako se on zvao i zove. Za to je trebalo čekati, dok se i ostali dijelovi našeg trovjernog naroda opredijele za jedno narodno ime (ako do toga uopšte dođe) a ne ostaviti, da

ostal, dvije *vjerske jedinice kriju svoje vjersko obilježje pod nacionalno ime*, a mi ostajemo s našom masom pod vjerskim bajrakom, tako, da nas kao vjersku i »nacionalno neopredjeljenu grupu« stalno prikazuju i napadaju. Jer ako jedan *isti jezik* može imati dva različita imena, zašto ne može imati i treće?

O tome našem nacionalizmu kasnije ćemo progovoriti još nekoliko riječi.

Sada ćemo još malo, da se pozabavimo tim bosanskim nacionalnim imenom tokom naše prošlosti, koje se mi ne trebamo ni malo stidjeti, niti je se stidimo.

Kao što smo spomenuli istorija Bosne do XII stoljeća je tamna i nejasna. Kao prvi vladalac Bosne spominje se ban Borić, ali prava istorija njezina počinje s banom Kulinom (1180-1204), a nastavlja s banom Matijom Ninoslavom i s banovima Kotromanićima, kasnije kraljevima, sve do propasti bosanske samostalnosti 1463. godine.

Tada se pojavljuje ime »Bošnjanin« za stanovnike ovih naših krajeva. Mnoga vlastela iz onoga doba označuju na nadgrobnim spomenicima da tu leži »dobri Bošnjanin«. Kasnije prelazi taj naziv u ime »Bošnjak«, kojim su se ponosili naši stari sve do najskorijih dana.

Iz svega ovoga, što smo naveli, vidi se jasno, da je u našim krajevima, a naročito u našoj užoj domovini Bosni i Hercegovini još prije dolaska Turaka i širenja Islama u ovim krajevima, postojata i u državnom i u vjerskom, pa i nacionalnom pogledu velika podvojenost, zapravo trojstvo.

BOSNA I HERCEGOVINA POD TURCIMA

Dolazak Turaka u naše krajeve, počinje još 5 godina prije Kosovske bitke, u godini 1384. prodiranjem u istočni dio Bosne i završava padom Jajca u godini 1463. Zapadni dijelovi Bosne i Hercegovine osvojeni su kasnije, padom jajačke i Usorske banovine godine 1528, kada je turskom pobjedom na mohačkom polju - dvije godine ranije - satrvena snaga Mađarske, koja je tada bila glavna brana katoličanstva. Prema tome je prošlo okolo 150 godina, dok je sva Bosna i Hercegovina pala pod tursku vlast.

Vrlo je važno spomenuti, da su Turci pozivani u Bosnu od strane naših moćnih velikaša, kao Hrvoja i drugih — 50 godina prije pada Jajca — da im pomognu u borbi protiv mađarskog kralja Sigismunda, koji je vodio, po želji papinoj, *krstaške ratove* protiv Bosne i njene bogumilske vjere.

Ova velika mržnja Bogumila protiv rimskog katoličanstva i velike sličnosti između učenja Islama i patarenske religije, su glavni i gotovo jedini razlozi, da se je islamska religija brzo raširila u Bosni i Hercegovini. Isto onako kao što se je brzo širilo bogumilstvo, na račun ortodoksnog kršćanstva, ranije.

Bogumili, koji nisu vjerovali u božanstvo Isusovo, ni u božanstvo Duha svetoga, koji nisu upotrebljavali slike i kipove, koji nisu imali ustanove krštenja i nisu poštivali znaka krsta, kao znamenje religije, koji su osuđivali alkohol i bili skloni asketskom životu i čiji je simbol bio k tomu polumjesec, našli su u islamskoj religiji toliko sličnih elemenata, da su u nju mogli prenijeti najveći dio svojih religioznih osjećanja. K tomu je došla zajednička mržnja prema katoličanstvu, koje je Turcima stajalo sada na putu, pošto je vizantinsko, bugarsko i srpsko pravoslavlje bilo slomljeno.

Tako je nova religija Islama našla plodno tlo u Bosni i ukalemila se u duše naših praotaca toliko, da su izizrzali 500 godina najljućih borbi krsta i polumjeseca, žrtvujući stotine hiljada svojih života i čuvajući tako svaki pedalj ove zemlje, dok je najveći dio okolnih zemalja bio klonuo pod sličnim udarcima.

Tvrdnja nekih, nama muslimanima neprijateljski raspoloženih istoričara, da smo mi primili »tursku« vjeru, za to da očuvamo svoje posjede, tako je neozbiljna i bez ikakva istoriskog oslonca, da jedva zaslužuje, da se oprovrgava. Mi smo danas gotovo posve lišeni naših posjeda, ali meni nije poznato, da se je našao i jedan onaj bijedni bivši beg ili aga, da se je ponudio, da proda svoju vjeru za posjed, iako se i danas rado notira u našoj javnosti, kada neko promjeni vjeru. I to danas u doba slabijeg poštovanja vjere, a kamo li u srednjem vijeku, kada se je za vjeru sve žrtvovalo, pa i život. Sigurno se nisu ni bosanski bogumilski velmože borili protiv nasrtaja katoličke

religije »da sačuvaju svoje posjede« jer ti posjedi nisu bili ugroženi od katoličke religije!

Istina je, da su naši pradjedovi sačuvali svoje stare baštine i dobijali timare i zijamete, ali samo legalnim načinom: nasljedstvom i zaslugama učinjenim državi.

Isto je tako lažna tvrdnja, da smo mi, ili Osmanlije širili islam »ognjem i mačem« kako neki istoričari hoće da nas ocrne. To je oprovrgao skoro i naš domaći istoričar prof. Skarić.*) Jer da se je doista islamska religija na taj način širila, zar bi bilo hrišćana barem na balkanskom poluostrvu? Šta je smetalo na pr. Turcima, da poslije onog užasnog sloma krstaške vojne pod Varnom, na Kosovu ili Muhačkom polju istrijebe kršćanstvo iz ovih krajeva?

Naprotiv, naši kršćani, odnosno hrišćani, koji žele da sebe prikažu uzorom vjerske tolerancije, istrijebili su islam iz Like, iz Slavonije, pa i iz Srbije, — ove posljednje jedva prije stotinu godina. I danas, kada putujemo po Lici, vidimo po radnjama natpise: Hasanćehajić, Beširević, Hećimović, Alić, Hodžič i t. d. dok ni jednoga među njima nema muslimana, sve su to sami kršćani.

Sa nacionalnog je gledišta važno utvrditi, da naši djedovi, koji su primili slobodnom voljom »tursku« vjeru, nisu primili ni turskog jezika, ni turske nacionalne karakteristike. Naprotiv oni su svoj jezik potpuno sačuvali, i donijeli sa sobom i do carskih odaja u Stambolu i uzdigli ga do dvorskog jezika najmoćnijih sultana: Sulejmana Sjajnoga i drugih, kada je turskom carevinom upravljao naš zemljak Mehmed-paša Sokolović.

Danas, kada smo u svojoj nacionalnoj državi, prigovara nam se, ako koji naš političar po svima političkim pravilima dobije koji sporedni resor u Kraljevskoj vladi, dok nam se tada nije prigovaralo i nije smetalo, da uzmemo u svoje šake i samo kormilo tada najmoćnije turske države.

* * *

Tolerancija, koju su pokazivali naši muslimanski pradjedovi prema svojim sunarodnicima hrišćanske vjere dostojna je samo one tolerancije, koju su pokazivali Arapi

*) V. Skarić: Širenje islama u Bosni i Hercegovini, Kalendar „Gajret" 1940.

kada su na njihovim universitetima u Španiji studirali kršćani, koji su poslije postajali i same pape (Eneja Silvije — papa Pije II).

Ukinutu pećku patrijaršiju obnavlja Mehmed paša Sokolović u godini 1557 i postavlja za patrijarha svoga strićevića Makarija. Stari manastiri, i zadužbine, kao Visoki Dečani, Gračanica, pećka patrijaršija i mnogi drugi, širom svih zemalja, gdje je bilo pravoslavne vjere, ostaju pošteđeni, pa i čuvani i očuvani sve do današnjih dana.

A kakva vjerska tolerancija vlada danas u tim istim krajevima? To se vidi po rušenju džamija, gdje »regulacioni planovi« udaraju ponajviše na džamije, koje se mogu pošteđiti, gdje se džamije proglašavaju »sklonim padu« iako to nisu, kao u Prištini, gdje se pale i gdje sreski načelnici obaraju kamenite munare bombama, kao u Gostivaru, — ili gdje služe kao vojnički magacini, kao što monumentalna Sinan-pašina džamija u Prizrenu i slično. I to danas, u dvadesetom vijeku, vjeku vjerskih sloboda i tolerancije.

Nacionalna snaga naših pradjedova u turskoj državi održava se na svima područjima javnog rada i djelovanja. Osim Sokolovića, dolaze do najviših položaja u državnoj upravi mnogi Bošnjaci, kao paše, veziri, admirali, čiji je broj ogroman.

* * *

Vrlo je važan *književni rad bosansko hercegovačkih muslimana* za koji kaže istoričar Prelog, da ne samo što *nisu zaostali za svojim zemljacima pravoslavnog i katoličkog zakona, nego su ih daleko natkrilili.**) Istina najznamenitija njihova književna djela su pisana orijentalnim jezicima: turskim, arapskim i perziskim, ali se i kod Hrvata u Hrvatskoj pisalo latinskim jezikom i pismom, sve do početka ilirskog pokreta, a kod pravoslavnih Srba staroslavenskim, crkvenim jezikom sve do Dositeja. Ali ni kod naših pradjedova nisu izostala ni djela na svome narodnom bosanskom jeziku, kojim su pisali Kaimija, Ilhamija, Gaibija, Sirija i dr. još u XVII. vijeku.

Ni književni početci ostalih naših saplemenika (izuzimajući Dubrovčane) nijesu ništa bolji od ovih naših.

---

*) Prelog: Povjest Bosne II. dio str. 174.

Vrlo je karakteristična vjerska tolerancija i misao nacionalnog jedinstva Bošnjaka kod Hevaije, koji je okolo 1650 godine izrekao ovu našu nacionalnu misao, koja dobro odgovara našim današnjim prilikama:

»Otac jedan, jedna mati,
Prvo bi nam valja znati,
Jer ćemo se paski klati«.

* * *

Naše *bosanske muslimanske narodne pjesme* predstavljaju rijetko blago naše narodne duše. One nam slikaju i opjevaju slavu i veličinu naših najboljih dana.. Ni one ne zaostaju ni najmanje za narodnim tvorevinama naših pravoslavnih i katoličkih zemljaka i istoplemenika. Mislim, da i za njiha smijemo reći da ih i natkriljuju.

Naša divna pjesma »Hasanaginica« koja je preko talijanskog popa Fortisa 1774 prešla u evropsku književnost i preko Herdera u njemačku, oduševila je i samog Getea.

Naše lirske pjesme »sevdahlinke« ili kako danas vulgarno zovu »sevdalinke« natkriljuju daleko i nesrazmjerno svu ostalu sličnu poeziju i srpsku i hrvatsku. One su prodrle danas u čitavo naše društvo, u naše porodice, u noćne lokale i na našem radiju se najradije slušaju baš one. Nažalost često slušamo, kako po gdjeki revnosni interpretator tih pjesama zamjenjuje Muju s Jovom (mjesto »budio je ljepi Mujo«, on iskreće »budio je ljepi Jovo«) pa će bez sumnje za koji decenij ispasti, da ni te pjesme nisu bile naše bosanske muslimanske, kao što ni zemlje više nisu naše!

* * *

Snaga naših pradjedova održavala se naročito na svima bojištima, gdje su Turci ratovali. Šta više, naši su pretci pogdjekada svojom vlastitom snagom, bez pomoći osmanliske vršili djela od istoriske važnosti. Takav značaj ima Boj pod Banjom Lukom u godini 1737, kada su sami Bošnjaci-muslimani odbili pod zidinama ovoga grada silnu vojsku austriskoga ćesara. Pod komandom Princa Hildburghausena je te godine napala ćesarska vojska sa četiri

strane Bosnu i Hercegovinu: prema Bužimu, prema Ostrovici, prema Zvorniku i prema Banjoj Luci. Ali su sami Bošnjaci tako snažno razbili Hildburghausenovu vojsku, da se je po 5 njegovih vojnika hvatalo za jedan konjski rep, da preplivaju Vrbas ispod grada, kako bi pobjegli prema Gradiškoj, odakle su došli.*)

Ovaj je slučaj od tako velike istoriske i nacionalne važnosti, da bi ga trebalo slaviti i u škole uvesti. I on bi bio slavljen i reklamisan, da su to izveli naši pravoslavci ili katolici i da to nije djelo bosanskih muslimana. Jer da je Austrija tada, prije 200 godina zakoračila na Balkan, pitanje je, kako bi on danas izgledao.

Ime nas Bošnjaka, a naročito naše glasovito junaštvo širilo se je daleko izvan granica naše bosanske zemlje. Danas malo ko zna, da su naši djedovi, kao glasoviti vojnici i junaci činili elitne trupe u mnogim evropskim državama, kao u Holandiji, Danskoj, Saskoj, Poljskoj, pa i u samoj Pruskoj. Tu su — naročito u godinama 1746 i nadalje — imali posebne svoje »bosanske bajrake« pa i pukove (Die Fahnen der Bosnjaken, Bosnjaken-Lancenreiter, Bosnjaken-Regimenter i t. d.) i svoje posebne uniforme s našim narodnim emblemima.**)

Ovaj veliki nacionalni uspjeh naših predaka digao je silno samopouzdanje i ponos ionako ponosnih Bošnjaka. To i dekadansa osmanliska, koja se sve više pokazivala, uzrokom je, da se po raznim krajevima Bosne i Hercegovine pojavljuju pojedini ajani i kapetani, koji hoće nezavisno da vladaju u svome kraju, — upravo onako, kako su vladali Hrvatinići, Hranići, Altomanovići, Pavlovići i drugi.

BORBA PROTIV OSMANLIJA

Tako počinje borba između Bošnjaka i turske vlasti u Bosni, što smijemo svesti jedino na nacionalnu bazu.

Bosna traži sve više, da umanji upliv turske vlasti i da njenom sudbinom odlučuju njeni sinovi. Tome se protive Osmanlije, koji šalju razne, često krvoločne ve-

*) H. Kreševljaković: Bitka pod Banjom Lukom str. 13.

**) Franz Goethe: Die Geschichte der bosnischen Lauzenreiter In den Armeen fremder Mächte.

zire, kao Dželaliju, Abdurahmana, Vedžihiju i dr., koji su pobili najbolje sinove ovih zemalja. Sam Dželalija je pogubio preko 300 naših ajana, među njima i glasovitog Ilhamiju, dok najposlije godine 1850 — 52. nije zloglasni poturčeni Ličanin Mića Latas — Omer-paša — slomio u krvi otpor i snagu Bosne i Hercegovine. I tako — možda i nesvjesno — pripremio pad Bosne pod austrisku vlast u godini 1878.

Kulminacija ove naše borbe protiv Turske jeste ustanak, koji je digao Husein-kapetan Gradašćević »Zmaj od Bosne«. Tada su Bošnjaci pod njegovim vodstvom prvi put u godini 1831 *jasno postavili zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine.** Iako bosanski velikaši nisu bili složni, ipak uspije Husein-kapetan da prodre sve do Kosova i da tu porazi velikog vezira Rešid-pašu i razbije: tursku vojsku. Ali su se i tu naši djedovi pokazali većim junacima, nego političarima. Rešid-paša ih prevara, da će im isposlovati ferman o autonomiji i postaviti Husein-kapetana za vezira, samo neka se vrate kući. I oni to povjerovaše, na samu riječ, ne tražeći ništa na pismeno. Razumije se, da su ih Osmanlije prevarili, među Bošnjake bacili razdor, spremili novu vojsku i razbili Husein-kapetana kod Sarajeva gdje je pod Zmajem i Ali pašom Fidahićem palo 8 konja.**)

Vrlo je značajno, kako se tom prilikom ponašao knez Srbije, Miloš Obrenović. Mjesto da pomogne svoju nacionalnu braću u toj borbi za oslobođenje od Turaka, on je gledao svoga posla i vodio računa samo o svojoj Srbiji. On se nudio, da izmiri Bošnjake sa Sultanom, što su ovi ponosno odbili, jer im nije Miloš pomogao, kada su ga zvali, »da svete Kosovo«.

* * *

O nekom nacionalizmu u tursko doba u modernom smislu te riječi, t. j. o osjećanju bratstva ili zajednice po jeziku i krvi među braćom triju vjera, jedva se može govoriti. Borba krsta i polumjeseca je tada bila još i suviše jaka i mržnja jednih naprama drugima tako velika, da

*) Drag. Pavlović: Pokret proti reforama u Bosni str. 18
**) Prelog: Povjest Bosne II. str. 49

su sve tri naše religije živile svaka za se posebnim životom. Bratstvo se smatralo samo po vjeri, i narod se razlikovao samo po vjeri.

Muslimani se nisu tada nazivali ni tim vjerskim imenom, nego »turci«, pravoslavni hrišćanima ili srbima, a katolici ovim imenom, u koliko se nisu upotrebljavala druga, podrugljiva imena, ko vlasi, šokci i sl. O Hrvatstvu i Srpstvu kao našim nacionalnim imenima, koje bi obuhvatalo dvije ili sve tri vjere, nije tada bilo ni govora, osim možda u glavi kojeg rijetkog prosvijećenog čovjeka. Ta se imena pojavljuju kod nas u Bosni istom u posljedne doba turske uprave od godine 1862, kako to piše Toma Hrkalović, nekadanji dragoman austriskog konzulata u Sarajevu.*)

Vrlo je značajno, kako se je tada (pa često i danas!) tursko nacionalno ime uzelo kao oznaka muslimanske vjere, kao što i srpsko nacionalno ime, kao oznaka pravoslavne vjere, iako nema ni turske, ni srpske vjere, nego turska i srpska narodnost. Ono, što mi danas zovemo turčin, ono se je u Bosni zvalo Turkuša i niko od naših starih ne bi ni pošto nazvao sebe tim imenom. Naprotiv, naši pređi su mrzili Turkuše i ponosili se, da su Bošnjaci. Ova je mržnja ušla i u mnoge poslovice, pa i u istoriju, i ona je ujedno i najbolji znak našeg nacionalnog diferenciranja.

To je dobro uočio i pokojni Petar Kočić. Sjećam se živo našeg razgovora po ovome predmetu u zatvoru tuzlanskog okružnog suda u lietu godine 1908, gdje mi je pričao kako je nekog Adžu nazvao Turkušom, a ovaj mu ie odvratio, da on nije Turkuša, nego Turčin.

MI U TURSKO DOBA

Pored imena »turcin«, kojim smo se mi muslimani u vjerskom pogledu razlikovali od ostalih naših sunarodnika, kršćana, mi smo se u nacionalnom pogledu razlikovali od pravih »turaka« ili turkuša narodnim bosanskim imenom, »Bošnjacima« i jezikom »bosanskim«. Ovaj naziv prenijeli su naši pradjedovi iz bogumilskoga doba i ponosile se njime kroz vjekove, pa je pod tim imenom prešao i u literaturu stranu i našu stariju. I danas ima sela i u Srbiji

*) T. Herkalović: Vorgeschichte der Occupation Bosniens u. Hercegovina str. 17

i u Hrvatskoj, koja se zovu Bošnjaci, kao što ima i porodica, čije je prezime Bošnjak, što je najbolji dokaz postojanja ovog imena.

* * *

Da se vidi, kako je tada bila jaka nacionalna svijest naših otaca, spomenuću ovdje jednu anegdotu, koja se često prepričava:

U starije tursko doba, dok je postojala ustanova spahija, često su puta pojedine naše spahije morale ići u Stambol, da dobiju »ulefu«, — plaću za usluge, učinjene državi. Ali, zbog spore i nevaljale administracije, mnogi je spahija morao čekati mjesecima, dok bi dobio tu svoju plaću. Tako je jedan naš, krajiški spahija, čekajući dugo na ulefu pohađao svakog petka džamiju, u kojoj je klanjao i Sultan. Slušao je pri tome, kako hatib, učeći hudbu, stalno spominje Arape i »Adžeme«, t. j. Perzijance, a Bošnjake ne spominje. To se kršnome sinu ove zemlje nije nikako svidjelo. Njegov se nacionalni ponos bunio i on sačeka jednom iza klanjanja džume hatiba i zatraži od njega obavještenje. Hatib mu je objašnjavao, da je takav tekst hudbe i da se pod Adžemima razumiju i Bošnjaci. Ali to nije nikako moglo zadovoljiti sina ponosne Bosne i on najodlučnije zatraži od hatiba, da pod svaku cijenu prilikom idućeg petka ima u hudbi spomenuti i Bošnjake — inače da bi moglo biti svašta.

I zaista, kada se hatib drugog petka popeo na mimberu i počne učiti hudbu, opazi prema sebi na mahfilu čovjeka, koji mu se je zaprijetio, ako pri hudbi ne spomene i Bošnjake, kada bude spominjao Arape i Adžeme. I kada je došao pri učenju do onoga mjesta, gdje se o tome govori, oči mu utekoše na Bošnjaka, koji je pratio svaku riječ hatibovu i pri susretu njihovih očiju, Bošnjak se dotakne rukom mjesta, gdje stoji balčak od sablje. Hatib je razumio, šta to znači znao je, da u starih Bošnjaka nije bilo šale, pa dodade »Vel Bošnjakati« — i Bošnjaci!

Sva se džamija iznenadi tome neobičnome dodatku, pa i sam Sultan. Poslije džume pozove on hatiba i zatraži od njega objašnjenje, koji mu ispriča čitav slučaj. Sultan se nasmije, naredi da mu pronađu toga bosanskog spahiju, pohvali ga i naredi, da mu se odmah isplati ulefa i on se zadovoljan vrati kući.

Zar ovaj slučaj ne predstavlja rijedak primjer nacionalne svijesti i ponosa naših starih generacija?

Pa i naši iseljenici u Turskoj — »muhadžiri«, kojih je puna Mala Azija i kojih ima oko 300.000 na broju, nazivaju se redom Bošnjacima i svoj jezik bosanskim. Iako su mnogi od njih prije mnogo decenija napustili svoju domovinu, ipak su sačuvali i svoj jezik i svoje nacionalne osebine. Oni se rijetko i žene s Turcima i mi smo se o svemu tome lično uvjerili u godini 1923. Ali se bojimo da će podleći novom duhu nacionalizovanja, koji se provodi od Kemalova dolaska na vlast.

Da se vidi, kako je ovaj naš svijet sačuvao svoju narodnu svijest i osjećaj, biću slobodan, da ispričam ovaj istiniti događaj iz skore prošlosti.

Jedan naš mladi zemljak, čiji je otac odselio iz Banje Luke iza aneksije Bosne i Hercegovine 1909 služio je kroz čitav svjetski rat kao rezervni oficir u turskoj vojsci. Po završetku rata, koji je u Turskoj trajao duže zbog invazije Grka, vraća se on svojoj kući u Ada-Pazar, poderan i izmoren. U kafani, u društvu sa svojim zemljacima, govori svojim materinskim bosanskim jezikom. Sluša to neki turski narodni poslanik, novopečeni nacionalista, opominje ga da smije govoriti samo turski, i kada mu naš Begler obrusi pošteno, tuži ga hućumetu. Pri suđenju naš zemljak ne će ni da odgovara i činovnik ga kažnjava sa 10 lira globe. Tu je prisutan i jedan drugi naš zemljak, ugledna ličnost, kod kemalističkih vlasti. Njemu je to krivo i on šapatom kori Beglera, zašto se ne pokorava propisima. Ali mu ovaj odgovara glasno, svojim materinjim jezikom, pun ponosa: »Kada umrem i kada mi dođe Munkir i Nekir, pa ako me ne budu pitali bosanski, ne ću ni njima dati dževapa!«

Pa i vjersko ime »musliman« kojim se mi danas diferenciramo od ostalih naših sunarodnika i koje je »zvanično« ime za sav islamski svijet bilo je gotovo nepoznato u Bosni i Hercegovini sve do godine 1900, kada je u listu »Beharu« ustao Osman-Nuri Hadžić protiv naziva »muhamedanac« i tražio, da se zovemo imenom »musliman«.

POČETAK NACIONALNOG DIFERENCIRANJA:

Miješanje nacionalnih i vjerskih pojmova je bila karakteristika svih naših jugoslovenskih elemenata ili plemena.

U srpskoj književnosti i javnosti prvi je počeo lučiti vjeru od narodnosti Dositije Obradović, negdašnji kaluđer. On je i prvi počeo pisati narodnim jezikom, mjesto starim crkvenim, »staroslavenskim« jezikom. To mu je savremeno »učeno društvo« žestoko zamjerilo, kao što i njegovom protagonisti Vuku Stefanoviću-Karadžiću, tvorcu našeg novog pravopisa i jezika. Da se vidi, kakve je sve napadaje imao da izdrži Vuk, treba znati, da su ta velika njegova nastojanja nazivana »tjeranjem rimske propagande« i imputiralo mu se, da hoće Srbe da pošokči — zato što je izbacio iz pravopisa staroslavensko »jat« i uveo »j« a njegov novi književni jezik je nazivan »jezikom babe Smiljane« i »govedarskim«.*)

Eto, tako je to bilo u Srbiji prije jedva stotinjak godina! I kada se je u Srbiji napadao Vuk, da hoće da pošokči Srbe radi samoga jednoga slova, na kakve su poteškoće udarali naši Vuci radi izmjene čitave azbuke i mijenjanja dviju, ili zapravo triju abeceda!

I kada se uzme u razmatranje, da je ovako kasno počeo i ovako neprijateljski priman početak književnog, prosvjetnog i nacionalnog rada u Srbiji — u zemlji sa čisto srpsko pravoslavnim elementom, koji je bio homogen i vjerski i nacionalno i socijalno, onda nije nikakvo čudo, da je takav rad bio težak i jeste i danas u našoj užoj domovini i zemlji sa tri vjere, sa 3 različite kulture i sa više nacionalnih imena.

ILIRSKI POKRET

Još je interesantniji početak nacionalnog rada u Hrvatskoj. On je posljedica kulturnih i političkih prilika u tadanjoj austro ugarskoj monarhiji i reakcija na germanizaciju, koju je počeo provoditi Josip II prosvijećeni habsburški vladalac. I on je pod uticajem francuske revolucije

*) Šurmin: Povjest književnosti str. 165

počeo uvoditi nacionalni život u svoj narod i njemački jezik, mjesto latinskog, koji je do tada vladao čitavom Evropom.

Vrlo je važno i karaktleristično, da to nacionalno strujanje nije imalo hrvatski karakter. Ono je počelo na širokoj osnovi, koja je trebala da obuhvati sva jugoslovenska plemena i sve naše elemente »od Crnoga do Jadranskoga mora«. To je glasoviti Ilirski pokret, koji se pojavio godine 1835. u Zagrebu, s Dr Ljudevitom Gajem na čelu.

Mi ne možemo ovdje ulaziti dublje u razmatranja o ovome pokretu. Mi želimo ovom prilikom samo da istaknemo, da je ilirski pokret jedan klasičan primjer nacionalne širokogrudnosti njegovih pokretača, ali isto takav primjer *traženja naše nacionalne orijentacije*. Jer niko ne može osporiti i Gaju i njegovim saradnicima i visoku kulturu i široki patriotizam i duboku nacionalnu svijest, pa ipak i pored svega toga, taj pokret nije uspio i danas niko neće ništa da čuje o tome, da smo mi Iliri.

Treba spomenuti, da je ovaj pokret bio zahvatio i bosanske Franjevce i da su najvažniji njihovi predstavnici, kao Jukić, Martić, i Knežević bili oduševljeni Iliri. Ali i pored toga Jukić, kojega Dujmušić naziva »najvećim rodoljubom Hrvatskim Herceg-Bosne XIX vijeka« ne govori nigdje o Hrvatstvu, nego naziva sebe i ostale zemljake »Ilиro-Bošnjacima«, odbijajući pri tome tezu, da su »Bosanci pravi Srbi i bosanska azbuka srpsko pismo«, pa kaže, da su Bošnjaci ne samo u zemljopisnom, nego i u rodoslovnom pogledu »*pravi Bošnjaci, slavni narod ilirski*«, dakle treća jugoslovenska jedinica.*)

Da se vidi, kako je Jukić mislio o našem nacionalizmu i jeziku, citiraćemo ova dva pasusa iz opisa njegova progonstva po Omer-paši Latasu, u godini 1852, kojemu je on dotle služio u Latasovoj akciji protiv bosanskih muslimana. Govoreći o Novom Pazaru, kaže da u varošu ima i dosta naseljenih Arnauta, »koji govore oba jezika: *bosanski* i svoj«. Na drugom mjestu, govoreći o selu Janjevu kod Prištine, kaže da tu ima polovica katolika, »*koji govore bosanski* a sebe Hrvati nazivaju, Turci pak arnautski govore i Arnauti se nazivaju«.**)

Za tadanje shvatanje našeg nacionalizma u Bosni i Hercegovini karakteristično je i pismo profesora Aleksan-

---

*) Alaupović: Ivan Frano Jukić str. 8

**) Dujmušić: Fra Frano Jukić str. 9 i 10

dra Stojačkovića, Srbina iz Karlovaca, kojim nudi Fra Grgi Martiću, dą mu štampa molitvenik »*srpskom* ili ako on baš želi *bosanskom* azbukom«.

Pa i Fra Grgo Martić, koji se smatra najznamenitijim kulturnim radnikom i najvećim književnikom među franjevcima, nije mogao pronaći pravu nacionalnu orijentaciju. I on je zapadao i u Srpstvo i u Hrvatstvo i u Ilirstvo i u Slavenstvo*). Interesantno je zabilježiti, da u njegovim »Zapamćenjima«, - posljednjem delu, koje je kao starac diktirao stenografu Mohoriću u godini 1901, — ne govori nigdje o Hrvatstvu, nego samo o Slavenstvu. Šta više kaže (str. 10) »onda (u godini 1848) nije još bilo srpstva u Bosni«.

Fra Anto Knežević, književnik i istoričar, kojije napisao »Kratku povjest kralja bosanskih«, »Pad Bosne«, »Carsko turski namjesnici«, »Krvavu knjigu« i dr. bio je isključivi Bošnjak i kad god je šta napisao i svoje ime potpisao, stavio bi uz to i »Bošnjak« a često bi još dodao iz Varcara. U svome predgovoru o »Padu Bosne«, štampanom 1886, Knežević grdi sve one, pa i Hrvate, koji poriču postojanje posebne bosanske nacionalnosti. Za njega kaže Jelenić (str. 201) da nije bio ni Srbin, ni Hrvat, nego otvoreni Bošnjak. Nije težio ni za ujedinjenjem sa Srbima, ni s Hrvatima *nego za autonomijom Bosne i Hercegovine*!**)

Ali nije se sam Knežević osjećao Bošnjakom. Velika većina bosanskih franjevaca se je osjećala *Bošnjacima* još od starijih vremena, a jezik nazivala *bosanskim*. Među starijim književnim radnicima su se naročito isticali kao vatreni Bošnjaci Matija Divković i Stipan Margitić. Pa i sam preminuli biskup banjolučki Fra Marjan Marković se je priznavao Bošnjakom.

* * *

Ilirski pokret nije uspio. Nije uspio u prvom redu zato što kod pojedinih dijelova Južnih Slovena nije bilo dovoljno razvijene svijesti o nacionalnoj zajednici. Dok su Hrvati katolici bili skloni, da prime za volju jedinstva

*) Jelenić: Kultura i bos. Franjevci str. 176 i 212.
**) Jelenić: Kultura i bos. Franjevci str. 201.

i ilirsko i jugoslovensko ime, pravoslavni Srbi, kao najači dio našega naroda nisu htjeli da žrtvuju svoje ime i mi smijemo reći, da su i ovome neuspjehu Ilirizma najviše krive vjerske i kulturne razlike.

Prigovor nedovoljnog istorisko-etničkog fundiranja ilirskog imena, iako donekle opravdan, nije smio da bude razlog za ovaj neuspjeh. Mi smo gore naveli, da je i *talijansko* ime geografskog porijekla i da ni Romul, ni Rem nisu bili Talijani, niti su se papska država, Mletačka republika, Sicilija, Sardinija, Toskana, Piemont i druge državice italijanskog poluostrva osjećale Talijanima. Nije ni tamo vladao talijanski jezik, nego latinski, ponešto iskvareni, iz koga se izkristalizovao istom u 16 stoljeću talijanski, kao vulgarni, narodni jezik. I današnji talijanski jezik sa Sicilije i Lombardije je kud i kamo različitiji, nego svi naši dijalekti jugoslovenskih plemena ili elemenata.

Pa i pored toga se je Italija ujedinila u jednu državnu i nacionalnu zajednicu — tek prije 80-90 godina — i danas Italija pretstavlja moćnu i snažnu državu, a njen se narod ponosno naziva jednim — italijanskim imenom.

Slično je bilo i s Rumunijom i s Rumunjima.

* * *

I »*integralno jugoslovenstvo*«, koje je imalo i ima da zamjeni Ilirstvo i čiji su pokretači bili Štrosmajer i Rački, dva visoko obrazovana katolička sveštenika, Hrvata, svršilo je isto neuspjehom iz istih razloga, kao što i Ilirizam: iz nedostatka svijesti, da smo jedan narod, a to s toga, što smo podijeljeni po vjerama, po kulturama i po tradicijama i što niko neće da žrtvuje ništa svoje, u uvjerenju, da je bolje od onoga drugoga. Pa i naziv današnji naše države, trebalo je smjelosti, dok je posječeno ono SHS i nazvana Jugoslavijom.

* * *

Da se vidi, kako se je gledalo na nas muslimane u Bosni i Hercegovini još prije 70 godina u najvišim krugovima u Beogradu, navešću ovdje prema Dr. Jeleniću (str. 207) jedan razgovor Fra Ante Kneževića, spomenutog franjevca i istoričara, kojega je biskup Štrosmajer poslao

1869 godine u Beograd, da kod srpske vlade poradi, kako bi se Bosna i Hercegovina oslobodila od »Turaka«. Mi ćemo ovdje navesti samo razgovor Kneževićev sa tadanjim Kraljevskim Namjesnikom *Blaznavcem*, koji mu je obećao pomoć srpske vlade za oslobođenje Bosne, ali da kršćani »raja« dignu ustanak u Bosni i da odmah na početku ustanka izdaju proglas »na turke« t. j. na nas, *da se ili krstimo, ili selimo*, a ako ne ćemo ni jedno, ni drugo, *da se isiječemo*. Knežević nije mogao nikako pristati na ovakove mjere protiv nama, jer veli, »iako smo Turci, opet smo braća«. To Blaznavca buni i on odgovara: »Ne vjerujte im, *Turci su p.... vjera* i dok god budu u toj p...., vjeri, vi nigda miraimati ne ćete: I mi smo ih morali rastjerati, jer nisu bili zahvalni prema dobrima, koja smo im ukazali«.

* * *

A kakva su im dobra ukazivali i kako su živjeli Turci u Beogradu, u doba na koje misli Blaznavac, to nam priča ruski putnik *Bantis-Kamenski*, koji je u godini 1808 boravio u Beogradu i koji prema »Politici« od 2 augusta 1932 među ostalim kaže:

»Džamija je u Beogradu vrlo mnogo, i njihova visoka minareta, koja se iz daleka bele, sačinjavaju nemali ukras grada. Samo u jednoj od njih Turci mogu da vrše svoje obrede, a ostale su prazne. U nekima su dućani, a u nekima, kako su mi govorili, pasu čak i svinje. U Beogradu je dosta veliki broj Turaka. Oni su u većini na radu, žive u velikoj bijedi i vrlo su pritešnjeni. Teško je gledati te ljude, među kojima ni jednog veselog lica«.

Interesantno je napomenuti, da se je ovo događalo odmah poslije prvog osvojenja Beograda po Karađorđu i ustanka na Dahije, protiv kojima su bili ne samo Srbi, nego i sami »carski Turci«, a koji su pomagali i bosanski muslimani, kao Hadži beg iz Srebrenice i Novopazarski paša Ferhatagić, kako to tvrdi Stojan Novaković u svojoj poznatoj knjizi »Ustanak na Dahije«. Tako Novaković naročito ističe, da je pri zauzimanju Kraljeva, (tada se zvao Karanovac) u godini 1805 taj Ferhatagić mnogo doprinio da se grad preda Karađorđu. U Karađorđevoj je

vojsci bilo mnogo Turaka, piše Novaković, među njima i dvojica hodža. Kada je Karađorđeva vojska počela paliti Karanovac, te dvije hodže su stale pred džamiju i molile, da se ona poštedi. Karađorđe je na to prividno pristao, ali je poslije poslao nekoliko vojnika, da i džamiju zapale.*)

DOLAZAK AUSTRIJE

Okupacija Bosne i Hercegovine mijenja iz temelja ne samo politički položaj naše zemlje, nego i kulturni. Položaj nas muslimana je teško pogođen. Mjesto autonomije, za kojom smo težili, dobivamo novog gospodara, stranog i po vjeri i po narodnosti i po kulturi. Naš muslimanski svijet je to sve instiktivno osjetio i za to se listom digao na otpor, iako su izgledi na uspjeh bili minimalni. Sjećanje na banjolučku pobjedu iz godine 1737 davalo je nade nekima, da će i ovoga puta najuriti Švabu. Ali je naša snaga bila slomljena raznim Derendelijama, Vedžihijama i Dželalijama, a naročito po zloglasnom Omer-paši, Ličaninu Mići Latasu. Napušteni i od Sultana, koji je u Berlinu dao svoj pristanak za okupaciju, i bez nekog boljeg vodstva, jer su mnogi prosvjećeniji Bošnjaci uviđali beskorisnost otpora, ulaze ipak naše mase u nejednaku borbu sa silnom i moćnom austriskom carevinom. Nemajući ni vojničke spreme ni vodstva, bez ikakvog modernog oružja, daju ipak naši očevi u toj nejednakoj borbi rijetke primjere junaštva i pregalaštva. Naša Krajina, kolijevka Hrnjice Muje i Gojena Halila čini i ovoga puta čast svome imenu i njihova Kladuša pada istom 20. oktobra 1878 godine, kao posljednja kula krajiških boraca, ćesarevoj sili, tri mjeseca poslije ulaska generala Filipovića i Jovanovića, - Hrvata i Srbina - u Bosnu i Hercegovinu.

* * *

Iako je ulazak Austrije u Bosnu predstavljao neosporno nacionalni udarac ne samo za ove krajeve nego i za čitavo Jugoslovenstvo, ipak su u tim krvavim borbama

*) Novaković: Ustanak na dahije, str. 194

učestvovali zapravo samo muslimani. Tako se je i ovom prilikom jasno pokazalo, da je naša glavna i bitna razlika samo vjerska.

Naši *pravoslavci* su žalili doduše, što Bosna i Hercegovina nije došla pod Srbiju, ali su se radovali propasti Turske i prestanku vlasti polumjeseca u ovim krajevima.

Naši *katolici* su likovali od veselja. Oni su u dolasku Austrije gledali prevlast katoličke religije nad obje ostale. To raspoloženje tumači najbolje Dr. Jelenić, kada kaže: »Hrvati su bili usne austro-ugarske monarhije, što su bosanskim kršćanima šaputale ono, što je sva austro-ugarska monarhija mislila i osjećala; oni su bili trublja, koja je glasno pozivala Bosnu i Hercegovinu u okvir habsburške dinastije. A katolici su, iza kako su se raskrinkale srpske aspiracije, potpuno shvatili šapat usana i glas trublje«.*) Poklik naših katolika toga vremena: »Nesta krsta od tri prsta, nesta dina od Medina«, je jasno potvrđivao ove Jelenićeve retke, kao i našu tvrdnju, da sve naše akcije pokreću u prvom redu *vjerski* motivi. Ali ne samo kod nas muslimana, nego i kod drugih!

BORBA ZA VJERSKU AUTONOMIJU

Ovo shvatanje naših katolika i političke tendencije okupacionih vlasti, koje su se oslanjale na katolički elemenat, kao sebi najpouzdaniji, dovele su do zbliženja između muslimana i pravoslavnih. To je zbliženje došlo do izražaja naročito u borbi za autonomiju Bosne i Hercegovine i to kako u vjerskom, tako i u državno-pravnom pogledu. Ono počinje brzo iza okupacije i traje sve do aneksije Bosne i Hercegovine, kada postiže svoju kulminaciju.

Opseg ovoga predavanja nam ne dopušta, da se upuštamo u duža razmatranja ove vrlo interesantne borbe. Mi ćemo na ovome mjestu istaknuti samo njene rezultate, koji su bili veliki i karakteristični. Zajednička borba muslimana i pravoslavnih protiv vlasti habsburške monarhije, dovela je do maksimuma zbliženja ova dva elementa, kao nikada ni prije ni poslije toga doba. Ime srpsko, iako smatrano često vjerskim obilježjem naših pravoslavnih konacionalaca, počela je prihvaćati naša muslimanska inteli-

*) Jelenić strana 216

gencija i iz toga doba potiče najveći dio naših intelektualaca sa srpskom nacionalnom orijentacijom. Srpstvo postaje sinonimom slobodne misli i slobode uopšte, kod najvećeg dijela muslimana te generacije. Hrvatstvo opet, koje je austriska uprava pretpostavljala srpstvu i čiji su nosioci bili mnogi visoki austriski činovnici i funkcioneri, nalazilo je jačeg oslonca kod onog dijela naše inteligencije, koja je učila u Zagrebu i koja je pomagana po bosanskoj vladi štipendijama i dr.

U takovom raspoloženju je došla *aneksija Bosne i Hercegovine* po Austro-Ugarskoj. Ona je oduševila samo katolike Hrvate, dok je muslimane i pravoslavce ujela za srce. Mjesto kidanja ili slabljenja veza s Austrijom, kako su to želili i pravoslavni i muslimani, aneksija još jače veže Bosnu sa Monarhijom. Osjećaj zajednice između pravoslavnih i muslimana penje se do krajnosti. I »Musavat« i »Srpska Riječ« pišu samo u bratskom tonu, a pozivanje na slogu nije bilo uopšte potrebno. I »Srpska riječ« kao što i »Musavat« pišu panegirike u slavu Sultanova stupanja na prijesto i slave ga kao »svoga« vladaoca. Prilikom otvaranja mladoturskog parlamenta, 17. decembra 1908, donosi »Srpska Riječ« (u broju 263) oduševljen uvodni članak i depeše, koje je redakcija uputila, Predsjedništvu Otomanskog parlamenta, Ali Riza begu i Ali Hajdar Midhat begu, kao nosiocima mladoturske misli. U istom broju list donosi i pjesmu Kralja Nikole: »Turčinu« (»Što te ruže lafe stari...«)

»Zajednička poruka narodu« od 11. oktobra 1908, tri dana iza proglašenja aneksije, koju je potpisao prvi Ali beg Firdus, pa za njim Gligorije Jeftanović, Mahmut beg Fadilpašić, pa Kosta Kujundžić i tako sve po jedan musliman i pravoslavni, svega 31 na broju prvaka muslimanske i pravoslavne narodne organizacije, završava riječima: »*Sada u ovim odlučnim časovima, padaju za uvijek sve pregrade iz prošlosti*«.

Ali ta je vječitost bila vrlo kratkog vijeka.

Kada je aneksija Bosne i Hercegovine postala stvarnost i kada se ni Turska, ni Srbija, ni Rusija nisu usudile da otvore rat na ovome pitanju, pojavljuju se brzo »pregrade iz prolšosti«. Pravoslavni Srbi daju za to povoda.

Da bi izbili koristi za svoj elemenat u rješavanju agrarnog pitanja — na inicijativu advokata Dimovića — polaze u Beč Jeftanović i Šola (bez Kujundžića) i 3. maja 1909. podnose austriskom caru »izjave lojalnosti i još neke želje«. A te su se želje ticale baš agrarnog pitanja. Kada se je saznalo za te »želje« i kada je aneksija postala davno stvarnost, dolazi i muslimanska organizacija tek 10. februara 1910. — pod vodstvom Firdusovim, ne u Beč, nego na zemaljsku vladu u Sarajevu, da kao posljednja politička grupa izjavi svoju »lojalnost«, kako muslimani ne bi ostali potpuno izolovani u borbi okolo toga pitanja, koja se brzo iza toga odigrava u bosanskom saboru.

Tako počinje ponovno svađa između muslimana i pravoslavnih, što dovodi do izmirenja i sklapanja pakta između muslimana i katolika, a to dobro dolazi u račun austriskoj upravi To je bila logična konsekvencija tadanje politike pravoslavnih vođa.

Iz ovih istoriskih činjenica treba konstatovati dvije važne istine: da muslimani nisu pokvarili sporazum i slogu s pravoslavnima, nego obratno i da su muslimani smatrani tada *nacionalno svjesnim*, iako nam se to danas sa iste strane često osporava.

SVJETSKI RAT

Pod takvim prilikama je došao vidovdanski atentat 1914 i svjetski rat u koji ulaze muslimani i pravoslavni podijeljeni.

* * *

Austrija je nastojala, da se koristi tom podjelom, pa je formirala među muslimanima i katolicima »zaštitne odrede«, poznate pod imenom »*šuckora*«, čija je dužnost bila da pomažu žandarmeriju, naročito u slučaju unutrašnjih nemira od strane pravoslavnih Srba. Bilo je zaista slučajeva, gdje su šuckori prekoračivali granice svoga zadatka i nasjedali raznim huškanjima, ali je bilo i obratnih slučajeva, gdje su šuckori uzimali u zaštitu pravoslavne komšije i često im unapred dojavljivali premetačine, koje su se imale provoditi.

Poslije Ujedinjenja su šuckori postali krilatica nekih pravoslavnih huškača, koji su kušali prikazivati sve muslimane, kao šuckore, t. j. kao pristalice i pomagače Austrije, kako bi imali razloga, da nam se što bolje osvete. Oni su prešućivali pri tome mnoge grijehe »nacionalno svesnih Srba«, iako su njihovi nacionalni grijesi često bili mnogo teži od naših.

Poznato je vrlo dobro, da su mnogi pravoslavni Srbi služili okupacionim vlastima i u političkom i u vojničkom, pa i u policiskom životu mnogo više i mnogo revnije, nego muslimani. Mi se sjećamo dobro pisanja nekih sarajevskih pravoslavnih listova poslije ubistva Franca Ferdinanda, kad su osuđivali ovaj »gnusni atentat na prejasnog našeg prestolonaslednika« i kako su i neki prvaci pravoslavni tjerali iz svoje advokatske kancelarije majku vidovdanskog atentatora Ilića, koja je »rodila onakog zločinca«. Mi znamo kako su neki prvaci srpske narodne organizacije — kao austriski rezervni oficiri — potezali sablje na mjestu, gdje je ubijen »prejasni naš prijestolonasljednik«, pa ih iza oslobođenja to, nije diskvalifikovalo, da sjednu i na ministarske stolice.

Mi znamo, kako su najljući opozicionalci, Srbi pravoslavni »Narodovci i Kočićevci« molili pismeno i zajednički Počoreka, da ih pusti iz tamnice, izražujući svoju lojalnost Austriji i moleći, da se svrstaju u vojne redove, pa da dokažu i djelom svoj austriski patriotizam! Muslimani to to nisu činili.

Mi znamo i to, kako su neki današnji ultranacionalisti i patrioti za vrijeme velikog svjetskog rata izbjegavali, da kažu, kako govore »srpski« nego bi govorili, da govore »hrvatski« — dok mnogi muslimanski srpski nacionalisti i u najtežim časovima nisu krili, da govore »srpski«.

Mi znamo dobro, da je najbolji dio austriske vojne snage iz prošlog rata, koji se poveo protiv Srbije, počivao na ličkim Srbima, — da je Svetozar Borojević nosio na sebi talijanski front, da su Puhalo od Brloga, Raimund Gerba (Rade Grba), Terkulja i dr. bili zvijezde u austriskoj vojsci, dok su za 40 godina austriske uprave jedva 2 muslimana dogurala do pukovničkog čina.

Mi znamo dobro, kako je mladi austriski oficir, Gojko Glogovac iz Trebinja počinio takav heroizam za vrijeme prošlog svjetskog rata, da je dobio austrisko barunstvo i krst Marije Terezije, — najviše odlikovanje, koje je jedva dobio koji drugi austriski oficir u čitavom ratu.

Mi znamo i to, da se nikada nisu objavile tajne austriske političke i policajne arhive, koje su pale u ruke našim vlastima, jer bi to komprovitovalo mnoge — pravoslavne Srbe.

Sve se to zna i sve to znaju i ona druga gospoda, ali ne vide jer mi obično vidimo u tuđem oku dlaku, a u svome ne vidimo brvna!

MUSLIMANI U KRILU JUGOSLAVIJE

Pobjedom Saveznika i srpske vojske u jesen 1918 godine, raspada se austro-ugarska monarhija u više dijelova. Na njenom se Jugu formira nova jugoslovenska država, koja se ujedinjuje s Kraljevinom Srbijom u državu S.H.S. U sklop ove nove države ulazi i Bosna i Hercegovina sa preko 600.000 muslimana, — osim muslimana Sandžaka i Južne Srbije.

Priznati treba, da kod većine muslimana i većine katolika nije bilo velikog oduševljenja za ovu novu državnu zajednicu, ali nije bilo ni protivljenja. Vjerske i kulturne razlike, različita prošlost i tradicija, kao i ranija trvenja, obavijala su zebnjom srca mnogih naših građana, koji inače nisu imali nikakva razloga, da žale propast tuđe austriske vlasti u ovim zemljama. Ovo naročito vrijedi za nas muslimane, koji nisu imali nikakvih, ni vjerskih ni nacionalnih razloga, da žalimo odlazak onih, protiv kojih smo se borili i na čije smo bajonete udarali.

Naša zebnja, s kojom smo ušli u ovu novu državnu zajednicu, nama srodnu u jezičnom pogledu, dolazila je od onih »pregrada iz prošlosti«. Naš srazmjerno mali broj, naše slabo ekonomsko i kulturno stanje, naša druga vjera i tradicija i naše drukčije gledanje na razne naše probleme, zadavali su nam mnogo brige i nisu dali razloga nekom

većem oduševljenju pri stupanju u ovu, kako nam se stalno govorilo, *našu* državnu zajednicu.

Mnogi naši idealisti, školovani i zadojeni čistim nacionalizmom, koji ih je doveo i do aradskih kazamata, vjerovali su čvrsto u sličnost pogleda i osjećanja i na drugoj strani, i dokazivali, da će i muslimani u novoj državi imati punu jednakost i ravnopravnost s ostalim jugoslovenskim, osobito srpsko-pravoslavnim elementom. Ali prilike su se počele brzo razvijati u suprotnom pravcu. Priznati se mora i treba, da je bilo čestitih i nacionalno ispravnih ljudi i na pravoslavnoj strani, koji su ulagali mnogo napora, da nas muslimane uzmu u zaštitu i da nas sačuvaju od prevelikih žrtava. Ali ih je bilo više, koji su smatrali, da na ovoj generaciji treba iskaliti sve, što su »Turci zgriješili, od Kosova do danas!«

Pogledi mnogih naših političara su bili upereni na Kraljevsku vladu i na one faktore, pod čijim je vodstvom izvršeno naše političko ujedinjenje, da oni, kao političari širokih i dubokih pogleda, pred kojima je ležao krupan zadatak, — nađu ključ za riješenje čitavog niza naših raznih i isprepletenih problema: vjerskih, ekonomskih i socijalnih. I zaista je bilo državnika, koji su shvatili kako treba ovaj krupan zadatak i koji su se trudili da nađu razumjevanja i za nas bosansko-hercegovačke muslimane i za Hrvate katolike i za Slovence, pa i druge. Kao takav istakao se naročito tadanji predsjednik Kraljevske vlade pok. *Stojan Protić*. Ali je i on imao da izdrži veliku borbu s mnogima, koji su drukčije mislili i koji su ga napokon, na nesreću ove države i slomili. Njegovo uvjeravanje, da današnja Jugoslavija nije isto, što i predratna Srbija, »kada se je moglo odavle iz Beograda pljunuti na njenu granicu«, nijesu mnogi poslušali, kao što su zabacili i njegov nacrt ustava, za kojim danas uzdiše mnogi od onih, koji su ga onda osuđivali i rušili.

Prevladao je tako onaj politički kurs, koji su tražili najviše naši bos. pravoslavci, i koji su najviše *identifikovali pravoslavlje sa srpstvom*. Rezultati te politike su bili porazni za nas muslimane i to ne samo za muslimane s Juga, koji nisu slavenske krvi i jezika, nego i za nas bosansko-hercegovačke muslimane, za koje niko objektivno nije mo-

gao utvriti, da nismo etnografski najčišći slavenski, srpski, hrvatski, ako ne ćete baš bosanski elemenat.

Tako je brzo iza ujedinjenja izbila na površinu prava realnost: mjesto bratstva pojavile su se svađe i pljačke u kojima smo mi muslimani, kao slabiji, ljuto nastradali.

Da bi se mogao bolje ocijeniti položaj nas muslimana u ovoj jugoslovenskoj zajednici, treba uzeti u obzir u prvom redu brojčani naš odnos prema ostalom, tako zvanom »*nacionalnom*« stanovništvu ovih zemalja.

Prema statistici iz godine 1931 bilo je u našoj državi svega stanovništva 13,389.000, od toga 11,676.000 nacionalnih Jugoslovena. Od ovih računa Dr. Bičanić:*) Srba pravoslavnih 5,963.000 ili 42,72%, Hrvata katolika 3,220.000 ili 23%, Slovenaca 1,133.000 ili 8,12% i bosanskih muslimana 729.000 ili 5,26%.

Ukupni broj nacionalnih manjina u našoj državi iznosio je 2,256.000 od toga je muslimana Arnauta i Turaka bilo 832.000 ili 5,9%.

Iz ovih se cifara vidi, da smo mi bosanski muslimani manjina u vjerskom pogledu. A pošto je kod nas i danas vjersko obilježje glavna nacionalna veza i karakteristika, to možemo mirne duše reći, da smo i *posebna grana na jugoslovenskom stablu.*

NAŠ NACIONALIZAM:

Naša nacionalna pripadnost! To je problem, koji se pojavio u pojačanoj mjeri među prvima iza Ujedinjenja. Da li smo Srbi ili Hrvati i da li smo Jugosloveni, ili Sloveni uopšte? *Da li nas treba i sada, nakon 500 godina trpjeti,* kako nam u Narodnoj Skupštini otvoreno dobaci jedan aktivni »domaći« ministar, *ili smo krv naše krvi »kojima se na čelu vidi, da su im stari carevali«,* kako mu odgovori odmah jedan čestiti »prečanski« Srbin? To su pitanja, koja su stavljena na dnevni red, kad god se povela riječ o nama, o našem nacionalizmu uopšte, a pogotovo našoj muslimanskoj nacionalnoj vrijednosti — i to

*) Dr. R. Bičanić: Ekonomska podloga Hrvatskog pitanja str. 6

se pitanje poteže sve do danas, u Skupštini, u štampi, na zborovima i u društvu.

Ako rezimiramo ono, što smo do sada iznijeli po ovom pitanju, vidi se, da je naš narod u glavnom etnički i jezično jedinstven, ali vjerski i kulturno rastrojen i da je baš ova vjerska i kulturna razlika ono, što nas dijeli, što nam je nametnulo razna nacionalna imena i što čini i glavnu, ako ne i jedinu razliku između dva naša najača elementa: Srba i Hrvata — pravoslavnih i katolika. Ovo je jedan, da tako kažem naš specijalitet. Nije nam poznato, da još ima gdje narod istoga jezika i korjena, a da se ne priznaje i jednim narodom, osim političkih naroda: Engleza i Sjevero-Amerikanaca, — i Španaca i recimo Južnoamerikanaca, i sl. Arnautski je narod podijeljen na sličan način, kao i naš na tri vjere, ali se svi zovu istim arnautskim nacionalnim imenom.

Koliko je jak religijski faktor u našem nacionalnome životu vidi se najbolje po tome, što mnogi stranci, koji dosele u naše krajeve primaju onu našu nacionalnu oznaku, koja odgovara njihovoj religiji. Tako na pr. Švabe, Poljaci, Talijani, Česi i dr kada se srode s našim svijetom, nikada ne kažu da govore srpskim jezikom, nego hrvatskim, a Grci, Rumuni, Cincari, Rusini ili Rusi nikada hrvatskim, nego srpskim. Na taj način njihova djeca zaboravljaju svoj korjen, postaju Hrvatima ili Srbima. Najinteresantniji su u tome pogledu baš sami Arnauti. Ako su kao katolici došli među nas i počeli se rađati, oni su Hrvati, a ako su došli kao pravoslavni, oni su redom Srbi. Razume se, da oni sa etničkog stanovišta, sa stanovišta teorije o rasi, ne mogu biti drugo, nego ono, odakle potiču.*) Tako mi imamo među nama i bivših ministara, rasnih Arnauta, koji istupaju kao Hrvati a imamo isto uglednih i kulturnih javnih radnika i ministara, koji istupaju kao Srbi, iako im je otac bio Arnautin, Grk, Rumun i t. d. — prema tome da li su katoličke ili pravoslavne religije!

* * *

Do ovakvog i još goreg nacionalno rasnog apsurduma dolazimo mi muslimani, koji se dijelimo na Srbe i Hrvate.

---

*) H. St. Chamberlain: Rasse und Nation.

Sinovi jednog istog naroda i zemlje, pripadnici jedne iste religije i kulture, često šta više i braća od jedne iste majke, pa jedan Srbin, a drugi Hrvat! Zar je to znanstveno i objektivno moguće, zar to nije apsurdum sa stanovišta teorije o rasi i naciji?! To je samo produkat naše pogrešne nacionalne orijentacije, to je produkat našeg subjektivnog osjećanja, a to ne stvara ni elemenat jednog istog naroda, a kamo li posebnu rasu ili naciju! Mi imamo porodica iz Dalmacije, tri brata, od kojih se jedan priznaje Srbinom, drugi Hrvatom, a treći Talijanom! Zar se ne vidi iz ovoga i sva grešnost onih, koji nas bosansko-hercegovačke muslimane smatraju »nacionalnim« samo onda, kada se priznajemo Hrvatima ili Srbima — i obratno »anacionalnim«, ako se ne priznajemo jednima ili ni jednima. Mi smo mišljenja, da naš nacionalizam leži u prvom redu u našem čuvanju svoje rase, i svoga jezika kroz stoljeća, naročito pod Turcima, u našim divnim narodnim običajima i pjesmama, u našoj ljubavi prema ovoj grudi zemlje, na kojoj smo se rodili i u našem bratskom odnosu prema našim pravoslavnim i katolicima, sinovima istoga naroda i iste zemlje. Mi smo ih u najvećem naponu naše političke snage i moci ostavili, da žive s nama na istoj zemlji i nismo ih prisilili, da mijenjaju svoju vjeru, niti ih gonili, kao oni nas.

* * *

Mi smo gore iznijeli razne peripetije, kroz koje je prolazio i još i danas prolazi naš nacionalni problem, naročito kod nas u Bosni. Spomenuti Toma Hrkalović tvrdi da su se i naši pravoslavci u Bosni i Hercegovini počeli tek od godine 1862 nazivati Srbima i da je tada osnovan i odbor, s Teofilom Petranovićem na čelu, sa zadatkom, da propagira ovu ideju. Po njihovom primjeru su osnovali i naši katolici sličan odbor na čelu s Klementom Božićem (dragomanom njemačkog poslanstva, Dalmatincem), koji je tada počeo propagirati Hrvatsku nacionalnu ideju, kod katolika.*)

Ako analiziramo i kritički posmatramo ove sve činjenice, vidimo, kako je komplikovan i složen naš naci-

*) T. Herkalović: Vorgeschichte der Occupation Bosniens u. der Hercegovina str. 17-20

onalni problem. Još i danas on je pun raznih, naročito religioznih primjesa i oznaka. Srpstvo i Hrvatstvo, koje se označuju našim dvjema nacionalnim jedinicama, u stvari su dvije vjerske jedinice, jednoga istoga naroda, koji svoje različite vjerske pripadnosti pokriva nacionalnim nazivima. Srpstvo i Hrvatstvo opravdava uporno svoje postojanje, ali se je brzo sporazumilo, da «Bošnjakluk« ne postoji, iako između Bošnjakluka s jedne strane i Srpstva ili Hrvatstva s druge strane, nema nikakve veće razlike, nego li između samoga Hrvatstva ili Srpstva: razlika po vjeri, razlika po tradiciji, razlika po istoriji!

Tako oni danas stvaraju drugi pojam »Bosanac« mjesto »Bošnjak« kako bi označili sebe i nas provincijalnim pripadnicima Bosne, a nipošto nacionalnim.

Pošto svaki elemenat naše jugoslovenske narodne zajednice smatra svoju vjeru najboljom, svoju istoriju najljepšom, svoj provincijalni jezik najčišćim, pa i svoj dijalekat najprikladnijim, to ga ljubomorno čuva i nastoji šta više nametnuti ostaloj zajednici. Za to kod nas postoje ovolike trzavice, za to se kod nas dovodi često u pitanje nacionalno, pa i državno jedinstvo.

Ali ne samo što postoji velika razlika među nama: pravoslavnim, katolicima i muslimanima, nego se i sami pravoslavni Srbi jasno dijele i razlikuju, prema krajevima, u kojima žive i prošlosti, kroz koju su prolazili tokom naše burne političke istorije. Zar se ne zapaža velika razlika između Srba iz Srbije i onih iz Vojvodine, Hrvatske, Like, Bosne, Hercegovine, te Crne Gore. Zar se ne zapaža i izvjesni antagonizam između Crnogoraca i Srbijanaca i pored toga, što je Crna Gora isto toliko srpska zemlja, koliko i Srbija? Zar nije i u Crnoj Gori dosta jak federalistički i autonomistički pokret i pored punog jedinstva vjere i nacionalizma?

Obratno, postoji izvjesna srodnost između nas u krajevima, u kojima smo zajedno živjeli, pod istim političkim prilikama, bez razlike na vjeru. To se dobro vidi baš kod nas u Bosni i Hercegovini, gdje i pored vjerske razlike ima među nama mnogo sličnosti u karakternim crtama. Živo se sjećam, kada mi jednom prilikom reče u Beogradu neki

prijatelj, da smo svi mi iz Bosne »Turci«, samo, kaže, ima *pravoslavnih, katoličkih i muslimanskih Turaka«.*

Za to ne treba nikoga da čudi, što pod ovakvim našim kaleidoskopom vjerskih, kulturnih i plemenskih prilika, teško napreduje naše nacionalno nivelisanje. Za to je propao pokušaj izjednačenja našega narodnog pisma i za to se naš »jedinstveni« jugoslovenski narod služi i danas sa dva pisma. Za to je propao pokušaj i izjednačenja kalendara između pravoslavne i katoličke crkve, iako je znanstveno priznato, da je gregorijanski kalendar tačniji od julijanskog. Pa i jedinstvo zastave, našeg nacionalnog emblema, uvedeno sa toliko autoriteta, nije se moglo održati.

Koliko svaka naša religija ljubomorno čuva svoj prestiž pokazala nam je najbolje skorašnja borba, koju je vodila pravoslavna crkva protiv *konkordata.* I to samo za to, što je katolička crkva trebala novim konkordatom da dobije širi zakonski djelokrug, nego li ga ima pravoslavna crkva.

* * *

Za to nema niko prava, da i nama muslimanima, osporava pravo, da i mi ljubomorno čuvamo svoju religiju, i svoje tradicije, jer živimo u dubokom uvjerenju, da Islam kao nauka nije zaostao za kršćanstvom. Naprotiv, mi vjerujemo, da je »svojom velikom duševnom nadmoći«, kako kaže Lilek, nadmašio ostale vjere.*) Onaj veliki kulturni zamah, i teritorijalno širenje, koje je pokazala svježa nauka Islama odmah po svojoj objavi, najbolje potvrđuje ovu tvrdnju. Činjenica, što su islamski narodi posljednih stoljeća u nazatku prema kršćanskim, ne može da bude dokaz superiornosti Kršćanstva nad Islamom. Ovdje su po srijedi drugi razlozi, o kojima ovdje ne može biti mjesta širem raspravljanju. (Ko želi da se zabavi opširnije ovim pitanjem, neka pročita studiju »Zašto su Muslimani nazadovali« od Emira Šekiba Arslana u prevodu Dr. Š. Sikirića i M. Pašića).

Pod ovakvim našim komplikovanim vjerskim i nacionalnim prilikama nije nikakvo čudo, što se kod nas pojav-

*) Povijest srednjega vijeka za niže razrede u B. i H. str. 105

ljuju razne trzavice i što se često identifikuje vjera s nacijom. Ali ne samo kod nas muslimana, nego baš kod onih, koji nas uče nacionalizmu i koji žele da nam izdaju svjedodžbe o nacionalizmu.

MIJEŠANJE VJERE I NACIJE

Da se vidi, kako po ovim pitanjima misle i govore često i visoki predstavnici crkve, pa i drugi faktori, navešću nekoliko karakterističnih primjera:

Nedavno je arhimandrit Justin objavio članak u »Srpskom Glasu« u kome tvrdi, da je »*srpstvo identično s pravoslavljem*« i da »nema Srpstva bez Svetosavlja«.

Na sličan se način izjašnjava i episkop Benjamin u 226 broju »Moravskog Glasnika«, gdje među ostalim kaže i ovo: »Bezuman je svaki onaj, koji misli, da može razdvojiti Srpstvo od Pravoslavlja, *da može biti Srbin, a da ne bude pravoslavni hrišćanin*!«

Ove krupne riječi, iako od ljudi iz crkve, niko nije do sada našao za shodno da ispravi ili demantuje. Pa nisu samo visoki klerici, koji ovako misle. I dobar dio svjetovne inteligencije svjesno miješa vjeru i naciju. Tako je na pr. na 13. IX 1940 držao predavanje na beogr. radiju neki g. čije ime nisam uspio da doznam, »O integralnom i hrišćanskom nacionalizmu. U tom predavanju g. predavač otklanja »integralni« i traži »hrišćanizirani nacionalizam« kao bazu našega nacionalnog vaspitanja! Samo ne znam, kako g. predavač zamišlja to »hrišćanizirano nacionalno vaspitanje« kod muslimanskog dijela, — recimo, — srpskog naroda? Za ista nije čudo, što je i pravoslavna masa vaspitana u ovakovim shvatanjima. Zato i ja tek sada mogu da razumijem jedan slučaj iz doba velikog rata koji mi se desio u Mačvi.

* * *

Jednoga dana, u jesen 1915 godine, došao sam sa svojom »Baukumpanijom« u jedno selo blizu Kosjerića kao inženjer u austrisko, oficirskoj uniformi i sa fesom na glavi. Zapazim jednu grupu: žena i djece, koji su nas radoznalo posmatrali. Nazovem im Boga. Oni se začude i jedna me žena

upita, od kuda ja tako »lepo srpski govorim«. Pa i ja sam Srbin, odgovorim joj. A šta će Vam taj fes na glavi, kada ste Srbin? upita me ona. E, ja sam Srbin muslimanske vjere, odgovorim ja. A, tako, Vi ste Turčin, odgovori ona. Ne, nisam ja Turčin, ja jedva znam koju riječ turski, odgovorim. »Pa što se ne vratite u staru pradedovsku veru kada ste Srbin«, upita ona. Najprije se vratite vi u staru vašu pradedovsku vjeru, prije hrišćanstva, pa ću se vratiti i ja, odgovorim ja. Žena to nije mogla da razume. Za nju je hrišćanstvo i srpstvo bio jedan isti pojam, kao i za milijune drugih, osim ono nekoliko prosvijećenih. Pa i od ovih mnogi ne može da raščisti ove pojmove, što nije ni čudo, kada ih ovako uče arhipastiri, pa i dobar dio svjetovne inteligencije.

Za to o nekom pravom nacionalizmu u našem narodu ne može biti ni govora. Za nacionalno je osjećanje potrebno jedinstveno osjećanje svega našeg naroda, a toga osjećanja nema kod nas!

* * *

Kako se miješa kod nas vjera i nacija pokazuje nam i sam naziv prvosveštenika pravoslavne crkve, koji se zove »*Srpskim Patrijarhom*« iako ima i muslimana i nešto katolika, koji se priznaju Srbima, ali sumnjamo, da bi pristali na to, da Patrijarh bude i njihov prvosveštenik. Za što se prvosveštenik pravoslavne crkve ne bi zvao makar »srpsko-pravoslavni Patrijarh?

* * *

Spomenik palim borcima na Kosovu polju, dignut poslije Ujedinjenja, nosi naslov »*Za krst časni i slobodu zlatnu!*« Istina je zaista, da su se Miloš Obilić i braća Jugovići i ostali borili za krst časni, ali onda te junake ne bi trebalo slaviti u školama, gdje ima i muslimanske djece, i tražiti često baš od ove djece — prilikom ispita i drugih svećanosti, — da deklamuju kosovske pjesme. Zar se od njih može tražiti, da slave i veličaju one, koji su se borili »za krst časni«, kako se to s najmjerodavnijeg mjesta eto priznaje.

Obratno, nigdje se ne spominju u našim udžbenicima naši bosanski muslimanski junaci, kao Gerzelez Alija, Hrnjica Mujo, Tanković Osman i drugi čija junaštva ne zaostaju za Markovim i Miloševim. Ali oni su se borili protiv krsta i za to o njima nema ni govora u našim narodnim čitankama.

SLAVE

Jedan tipičan primjer miješanja vjere i nacije čini slavljenje »krsnih slava« u našem društvu i nadleštvima poslije Ujedinjenja. To je slavljenje onoga sveca pravoslavne crkve, koji je dotičnu porodicu ili pleme preveo u krilo pravoslavne crkve. Tvrdi se, da slava ima svoj korijen u religiji starih Slovena, što je i mogućno. Ali onaj naziv »krsna« i vezanje za nekog sveca pravoslavne crkve, jasno obilježava njen hrišćanski karakter.

Niko nema ništa protiv toga, a najmanje mi muslimani, da pravoslavna naša braća i njihove porodice slave sve ono, što njihova religija i vjerski običaji traže i propisuju. Ali smatramo opet, da niko nema prava tražiti, a još manje siliti nas muslimane, da aktivno učestvujemo u tom hrišćanskom obredu naše pravoslavne braće i komšija, a to se događa naročito kod naše vojske.

Kada bi naša vojska slavila uspomenu na neki važan istoriski događaj u našoj narodnoj istoriji, pogotovu, kada bi ta slava bila vezana i za koji svijetao istoriski momenat i naš, bosanski, mi ne bi imali ništa protiv toga. Ali, da se traži od naših muslimanskih vojnika da slave uspomene na Sv. Damjana, Kuzmana, Dimitrija i dr. kako se to čini i ovdje, u našoj sredini, to ne možemo razumiti.

Taj kult krsnih slava prešao je šta više i na političke stranke. Tako ima kod nas stranaka, koji se ne označuju ni srpskim, ni pravoslavnim, ali su zavele ipak »krsnu slavu«. Te stranke pozivaju u svoje redove i muslimane i katolike, a ne vode računa o tome, da ni jedni, ni drugi ne žele imati ništa zajedničkog sa tim svecima pravoslavne crkve. I iz ovoga se vidi, kako je srpstvo i pravoslavlje — vezano usko u prošlosti — prešlo nečujno i u sadašnjost.

SV. SAVO

Naš pravoslavni svijet odaje naročito visoko poštovanje kultu Sv. Save, čije je svjetovno ime bilo Rastko i koga je pravoslavna crkva uzdigla na naročito visoki rang sveca i prosvjetitelja. Mi ovaj visoki kult Sv. Save kod pravoslavnog svijeta našeg vrlo dobro razumijemo. Ali mi ne možemo da razumijemo, da se i od naše djece tražilo, da i oni slave kult jednoga sveca pravoslavne crkve, čiji je hrišćanski karakter izvan sumnje i koga je i Državni savjet kao takvoga priznao.

Mi ne možemo ni to da razumijemo, da se ovaj kult Sv. Save nastoji prenijeti i na našu srednjoškolsku omladinu na taj način, što se za taj dan raspisuju razne školske teme i dijele mnoge nagrade, iako bi za našu vjerski izmiješanu sredinu za takove teme i nagrade bolje odgovarao jedan čisto nacionalni datum, kao dan Ujedinjenja ili slično. Drugo je to moglo biti u Srbiji, zemlji vjerski homogenoj, a drugo je to u Jugoslaviji, zemlji vjerski izmiješanoj i gdje svaki elemenat ljubomorno čuva svoj vjerski osjećaj.

* * *

Bilo je i takovih slučajeva, (doduše ne kod nas, nego u Južnoj Srbiji) gdje su školske vlasti prisiljavale muslimansku djecu, da prisustvuju časovima iz pravoslavne vjeronauke. Bilo je školskih upravitelja, koji nisu dozvoljavali, da muslimanska djeca unesu kuran u školske prostorije, pa se nije dozvoljavalo ni otvaranje »sibjan-mekteba«, bez naročitog odobrenja Ministra prosvjete, jer da su to tobože osnovne škole.*)

* * *

Mi se čudimo i ne razumijemo, da se i temelji svake, često puta i vrlo neznatne javne zgrade, moraju osvještavati po svima crkvenim propisima, mjesto, da se taj crkveni obred zamijeni »svjetovnim otvorenjem« i svećanošću, što bi odgovaralo bolje našoj raznolikoj vjerskoj sredini.

---

*) Iz predstavke V. Vjer. starj. g. predsjedniku kralj. vlade od 1. XI. 1932.

KRŠTENJA

Ne mislimo ovdje iznositi slučajeve pokrštenja muslimana, koji nisu baš tako rijetki. Ne mislimo isticati ni onaj slučaj u Malči, iako je obavljen u masi i bez primjene zakonskih propisa o prelazu iz jedne vjere u drugu. Ovo posljednje ne činimo za to, što se pokazalo, da su naše vjerske vlasti u tim krajevima gotovo isto toliko skrivile ovaj slučaj, jer se nisu brinule o vjerskom vaspitanju i odgoju one zapuštene sredine iz okoline Niša. Ako neko, odrastao i zreo, — bez naročite propagande, — smatra da mu neka druga vjera pruža više utjehe i zadovoljstva, nego islamska i ako je ispunio propisane zakonske formalnosti, neka slobodno ide, pa makar tu bio i lični interes po srijedi.

Mi hoćemo ovdje, da ukažemo na uvlačenje u naš mješoviti vjerski život i našu »nacionalnu« sredinu ovoga izraza »krštenja« i tamo, gdje mu ne bi smjelo biti mjesta. Mi stalno čitamo po dnevnim listovima, kako je »kršten« ovaj ili onaj brod, ova ili ona jedrilica, naše »nacionalne« države, kao da taj brod ne smije zaploviti u more, niti ona jedrilica u nebeske visine, dok ne dobije znamenje hrišćanske vjere. Pa i prilikom naših aeromitinga, stalno slušamo o »vazdušnom krštenju« onih, koji prvi puta sjednu u avion — pa makar to bili i — muslimani.

HRVATSTVO I KATOLIČANSTVO

Ni kod naših katolika stvari ne stoje ništa bolje. Naprotiv, katolički kler je u ovome pogledu često mnogo revnosniji i manje tolerantniji.

Mi se sjećamo živo akcije, koju je vodio taj kler za vrijeme austrisko. Baš se ovih dana ponovo potežu slučaj Fate Omanović iz Bijelog Polja kod Mostara, koju su katolički klerici odveli od kuće, krili po samostanima i pokrstili. Istom sada, nakon 40 godina, Fata je pronađena u Ljubljani, pod imenom Darinke Prijatelj!

* * *

I kod naših katolika se često miješa vjera s nacijom — i kod njiha su visoki klerici govorili, da *samo dobar katolik može biti i dobar Hrvat!*

* * *

Pa kada bi ovako govorili samo visoki klerici, mi bi to nekako razumjeli, iako se ni to ne da pravdati. Ali je nedavno i najkompetentniji politički predstavnik hrvatskog naroda g. *Dr. Vlatko Maček* dao izraza takovom miješanju katoličke religije i hrvatskog nacionalizma, na način, koji nas, upravo iznenađuje. To je bilo u novembru prošle 1939 godine, prilikom hodočašća u Rim naših katolika, pod vodstvom najviših predstavnika svoga klera i naročitog izaslanika g. Dr. Mačka. To je visoko izaslanstvo tražilo od Pape, poglavara katoličke crkve, posebnom adresom i uz najveću pompu, da proglasi svecem katoličke crkve Nikolu Tavelića, dalmatinskog misionara, koji je već stekao stepen »blaženstva« za to, što je kao misionar 12 godina odvraćao Bogumile od njihove vjere i kasnije u godini 1391. — poslije završenih i neuspjelih krstaških ratova — otišao u Jerusalim i tu pred džamijom izlio svu silu pogrda na Islam, nazvavši ga i poganom vjerom. Radi toga hulenja islamske vjere je bio doveden pred kadiju i pozvan da povuče te pogrde. Ali on to nije htio učiniti, pa je, po redovnom sudu, osuđen na smrt i pogubljen.

Mi nemamo, razume se, ništa protiv toga, da katolička crkva bira svoje svece po svome nahođenju i što je taj izbor pao baš i na Nikolu Tavelića. Mi nemamo ništa ni protiv toga, da i Gospodin Dr. Maček kao katolik dade izraza svome religioznom osjećanju na način kako se to njemu sviđa. Ali mi se čudimo, kako je g. Maček mogao u svojoj adresi Papi tražiti to proglašenje Tavelića svecem »uime hrvatskog političkog vodstva, *zajedno s cijelim hrvatskim narodom.*« Mi ne možemo predpostaviti, da g .Maček ne zna, da ima i muslimana, koji se osjećaju i priznaju Hrvatima, ali je trebao da zna i to, da oni sigurno neće biti oduševljeni, da g. Maček i u njihovo ime moli Papu, da proglasi svecem katoličke crkve blaženog Nikolu Tavelića. Mi ovo ističemo samo za to, da se vidi,

kako su i kod naših katolika vjerski pojmovi vezani uz nacionalne i kako ih ni najviši faktori ne znaju rastaviti.

* * *

Ulazeći u ovu novu našu državnu zajednicu, nama bosansko-hercegovačkim muslimanima su se postavljala tri problema za rješavanje: da čuvamo svoju religiju, kao i do sada, da čuvamo svoj starodrevni posjed i da se prilikom uređenja naše državne zajednice osiguramo sebi takovu državnu formu, koja će nama muslimanima omogućiti izvjestan upliv na naše unutrašnje prilike, naročito na prilike u našoj užoj otadžibni, Bosni i Hercegovini, te koji će odgovarati našoj tradicionalnoj težnji, za autonomijom tih naših zemalja.

VJERSKO PITANJE

Mi muslimani, ulazeći u ovu našu državnu zajednicu, smatrali smo, da u vjerskom pogledu ne ćemo imati poteškoća i da ne ćemo imati nasrtaja na našu vjeru, koju smo toliko vjekova čuvali i s kojom smo tako srasli. Mi smo slušali mnogo o vjerskoj toleranciji pravosl. Srba u Srbiji i o njihovoj poznatoj krilatici: »brat je mio, koe vjere bio«. Ali iskustvo, koje smo imali tokom ovih proteklih 20 godina, pokazalo nam je, da je religiozni osjećaj našeg pravoslavnog stanovništva mnogo veći, no što smo očekivali. Istina, on se je srodio s nacionalizmom više, nego kod naših katolika, ali baš ovaj slučaj krije u sebi izvjesne opasnosti, koje mi moramo tražiti i tražimo, da se odstrane.

* * *

Nigdje se ne vidi jače, koliko se je pomiješala i srodila vjera i nacija kod našeg pravoslavnog elementa, kao u *školskim udžbenicima* i to naročito u udžbenicima za početnu, osnovnu nastavu. Baš ovdje, gdje bi trebalo najviše paziti, da se u naše narodne škole unosi samo ono, što nas spaja, što je opšte nacionalno i opšte kulturno i što će buditi međusobnu ljubav kod naše djece raznih vjera, —

u naše se udžbenike unose štiva, koja su protivna učenju islamske religije i koja često vrijeđaju svojim sadržajem Islam i nas muslimane, — iako je Islamska vjera Ustavom, najvišim zemaljskim zakonom, priznata kao ravnopravna s ostalim religijama.

Ne radi se ovdje o jednoj, ili dvije čitanke, koje donose štiva, sa gotovo prozelitskim karakterom. Nema gotovo čitanke za osnovnu nastavu, koja ne sadrži takav materijal. Mi ćemo ovdje navesti imena pisaca i čitanaka, koje sadrže takovo nepodesno školsko gradivo, kao što su:

Milorad A. Vujanac: Bukvar za I razred osnovnih škola i čitanka za III razred osnovnih škola (ova posljednja je bila tako pretjerana, da ju je napokon zabranilo Min. prosvjete).

Mihajlo Jović (dvije čitanke), Stevan A. Obradović, Mih. M. Stanojević i Živ. N. Stefanović, Ljub. Protić i Vlad. Stojanović (tri čitanke), Sigm. Čajkovac (tri čitanke — pisac je katolik!), Vlado Stojanović, Toma Jovanović i Vujić, Milan Rabrenović (dva istoriska udžbenika), Damjan Rašić: istorija, Dj. S. Kojić: računica s geometrijom i t. d.

Da se vidi, kakva se sve štiva pružaju muslimanskoj djeci naših narodnih škola, navešćemo samo naslove štiva nekih čitanaka, većinom za II razred, dakle za djecu, koja su istom naučila čitati — kao što su: »Utopnik i sv. Nikola, Božićeva majka, Bogojavljenje, Božja majka i Krstitelj Jovan, Rođenje Hristovo, Vaskrs, Za vjeru, Na Sv. Savu, Majka dete na Vrbicu sprema«, i t. d. Već iz samih tih naslova se vidi hrišćanski karakter tih štiva Ali ima i mnogih štiva, čiji naslov nema hrišćanski karakter, ali čiji je sadržaj uzet iz kršćanske nauke o vjeri, kao što su: »O zdravlju, Anđeo mira, Prazničko jutro, Prava se muka ne da sakriti, Ljut sudija, Djevojka i sunce, Vjera i dobra djela, Kako se seljaci mole Bogu, Za što je Hercegovina kamenita i t. d.

* * *

Isto tako i *srednjoškolske* knjige, osobito udžbenici za istoriju sadrže često štiva, koja vrijeđau islamsko vje-

rovanje i koje su protivne istoriskoj istini u pogledu Muhameda a. s. i nauke Islama. Pa ukoliko i ne vrijeđaju Islam i Muhameda a. s. oni o njima govore na jedan banalan način — dok kršćanstvo i svece kršćanske crkve veličaju preko svake mjere.*) Posve je razumljivo, da su ovakovi udžbenici morali da izazovu reakciju kod nas muslimana. Kod same djece izazivaju svađu, podrugivanje i prezir kršćanske djece prema Islamu i njihovim drugovima islamske vjere, a kod muslimanske djece, odvratnost prema školi, koja ih uči protivno onome, što im je kazivalo vjeroučitelj i što su čuli u roditeljskoj kući. Roditelji muslimani, koji doznaju za ovake udžbenike od svoje dece, smatraju, da se njihova djeca hoće preko škole, da odvrate od učenja islamske vjere, što u njima ne može da budi povjerenje prema upravi, koja njihovoj djeci natura i propisuje ovake udžbenike.

Protiv ovakvih nedopuštenih udžbenika dizali su se i danas se dižu protesti. Naročito sa strane našeg vrhovnog vjerskog Starješinstva, napisane su čitave arhive predstavki Ministarstvu prosvjete, ali ni do danas nije posve uspjelo da se ovaki za nas muslimane nepodesni i nemogući udžbenici ne unose u naše narodne škole i ne serviraju našoj školskoj djeci.

* * *

Mnogi se od nas sjećaju, kako se je digao revolt muslimanskih masa protiv austriskoj upravi, kada se je doznalo, da se u našim srednjim školama upotrebljava kao udžbenik Hoićeva istorija srednjeg vijeka, prema kojoj je taj autor prikazivao objavu (vahj) Muhameda a. s. kao »halucinacije čovjeka slabih živaca«. Tadanja je bosanska vlada odmah naredila tadanjem nastavniku sarajevske gimnazije, nedavno preminulom, prof. Lileku, da napiše novi udžbenik za istoriju, što je odmah i učinjeno i obrađena ova i slične teme na način, koji je zadovoljio i nas muslimane i istorisku istinu.

---

*) Đ. Lazarević: Istorija za III. r. srednjih škola

AGRARNO PITANJE

Prvi problem, koji nam se je postavio odmah iza Ujedinjenja, to je pitanje agrarno, pitanje ekonomsko, pitanje, hoćemo li i u ovoj našoj državnoj i narodnoj zajednici ostati vlasnicima našega starodrevnoga posjeda, koji smo stotinama godina naslijeđivali i čuvali, kako je to istoriski nedvojbeno dokazano, i koje nam ni tuđa uprava nije smjela oteti.

Obzirom na faze, kroz koje je ovo pitanje prolazilo u prošlosti i na tendencije, koje su zavladale, svakome je našem političkom čovjeku bilo jasno, da će ovo pitanje biti stavljeno na dnevni red kao prvo iza Ujedinjenja i da će se od nas tražiti žrtve. Ali niko nije mogao vjerovati, da će ovo pitanje biti rješavano protivno svima pravilima istinite agrarne reforme, da će nam se oduzeti ne samo sve kmetske, nego i najveći dio beglučkih t. j. slobodnih zemalja, bez pravedne odštete i bez ikakva minimuma!

Nije ovdje mjesto, da se opširno raspravlja o tome problemu. Mi smo to učinili u Memorandumu, upućenom Nj. Kr. Visočanstvu Knezu-Namjesniku 27. IX 1938. god. Ali, kada se govori o položaju nas muslimana u krilu jugoslovenske zajednice, onda se ne može preći, a da se ovo pitanje, makar u najkraćim crtama ne spomene.

* * *

Pričanje, koje je prešlo i u literaturu, da smo mi muslimani oteli zemlje pravoslavcima i katolicima, posve je lažno i tendenciozno. U posjedu sam originalnih »spahinskih tapija« iz kojih se vidi, da je moja porodica došla do svoga posjeda posve legalno: da smo svoj posjed naslijedili dijelom, a dijelom kupili i to sve od muslimana. Naši negdašnji »kmeti« su se naselili na naše zemlje i jagma je bila među posjednicima — kada bi se ponudio koji nadošli seljak i tražio zemlje za obradu, — ko će ga sebi uzeti, da mu zemlju radi. Sjećam se živo riječi svoga oca, koji mi je govorio, da znade za polovicu naših kmeta, kada i odakle su došli, a za drugu polovicu da znade njegov otac! »Koji god kmet dokaže, da je više od 150 godina na mojoj zemlji, džaba mu je«, rekao bi često. I zaista, kada sam pro-

našao ove dokumente, vidim, da je to tvrđenje posve tačno. A kako je u mojoj porodici, tako je sigurno i kod ostalih. Ali trebalo je nekako opravdati pljačku nad nama, koja je izvršena u vidu agrarne reforme, — za to je trebala da posluži ova neistina.

* * *

Odšteta za *kmetske zemlje* u visini od *255 milijuna* dinara u 4% agrarnim obveznicama je stvarno više sadaka, nego odšteta, što ćemo odmah i dokazati. Kmetske zemlje je bilo u Bosni i Hercegovini 7,752.340 dunuma*), a to je ujedno trećina cjelokupne ziratne zemlje Bosne i Hercegovine. Ako se ova odšteta od 255 milijuna podijeli s brojem dunuma ne otpada na 1 dunum zemlje ni 33 dinara! Ali, pošto bivši posjednici od dana ujedinjenja, u godini 1918 pa sve do godine 1923, dakle kroz *pet godina*, nisu dobivali nikakva prihoda od svojih zemalja »palih pod udar agrarne reforme«, pa ni rente, (koja im je izričito obećana po Predhodnim Odredbama, potpisanim po najvišim državnim faktorima), morali su se zaduživati, da prehrane sebe i svoju gladnu djecu. Za to su bili prisiljeni, da prodaju 4% obveznice, čim su ih primili, da plate dugove, advokate i nesavjesne agrarne činovnike, koji nisu dopuštali, da se dođe do obligacija, dok im se »ne pane«. Na taj način su obveznice pale na berzi do 18% nominalne vrijednosti pa i niže. Tako se je umanjila »oštета« od 33 dinara po dunumu, na jedva 5 do 6 efektivnih dinara. A pošto je u to doba naš papirnati dinar vrijedio na međunarodnom tržištu samo 4 do 5 santima = para, *to je plaćeno uime odštete za* 1000 m² *kmetske zemlje* za vječna vremena, samo *25 para* do najviše jedan dinar (ukoliko je neko uspio da ih proda po 75% što je velika rijetkost), računajući u zlatnoj, predratnoj valuti.

* * *

Po gdjekoji posjednik, — među njima i moj otac — nije htio primiti ovaku odštetu. On je uložio utok i protest

---

*) Felfalik: Ein neuer akt. Weg zur Lösung bosn. Agrarfrage

protiv Obračuna o likvidaciji br. 10586 od 15. decembra 1922 u kom *je ciframa dokazao, da bi u godini 1922 mogao imati prihode od svojih zemalja 277.683 dinara dok mu je dosuđena nom. suma od 146.622 dinara*, razume se u 4% obveznicama čija je vrijednost daleko ispod nominale! Znači *ni polovicu jednogodišnjeg prihoda;* sve kada bi ono 146.622 dinara bila efektivna, a ne nominalna cifra!

* * *

Pa da je ovako postupljeno i prema ostalim krajevima naše države i Bože pomozi! Rekli bismo, jednako za svakoga, pa i za nas! Ali na žalost nije tako bilo.

U Dalmaciji postoji kolonatski odnos, koji je sa socijalnog gledišta nešto gori od našeg kmetskog. I za taj je kolonatski posjed, u površini od oko *52.000 dunuma plaćeno 400 milijuna din. u 6% obveznicama.* Ako ovu cifru podijelimo sa 52.000 dunuma, dobićemo *7.690 din.* koliko je plaćeno za dunum kolonatske zemlje dalmatinskim »bezima i agama« dok je našima plaćeno samo po dinara 33 i to u 4% obveznicama! Znači, da je *dalmatinskim posjednicima plaćen 233 puta više* isti kvantum zemlje, nego našima, i to u obveznicama za 50% skupljim od naših!

Od kuda ta ogromna, 233 puta veća odšteta građanima iste države? Mislim, da nije nimalo pretjerano, ako kažem za to, što su posjednici u Dalmaciji Hrvati, Srbi i Talijani, a u Bosni muslimani ili vulgarno »Turci«.

* * *

Ali nije bilo dosta, što je nama, muslimanima oduzet jednim potezom pera čitav naš kmetski posjed. Naša nacionalna braća su se pobojala, da će u našim rukama ostati još dosta zemlje. Zato je donesen specijalni zakon — tako zvana »Beglučka uredba«, (kasnije Begl. Zakon), prema kome je svaki težak imao pravo da potražuje tuđu zemlju, samo ako ju je obrađivao neprekidno od 1908 do 1918 godine. — zapravo do 1914 jer se ratne godine ne računaju. Na ovaj je način oduzeto od nas *najmanje još onoliko zemlje, koliko kmetske* (statistika ne postoji za ove zemlje). Ima bivših

većih posjednika, kojima je na ovaj način oduzeto od 45.000 dunuma sve do 650 dunuma tako, da mu nije ostalo *ni 1 1/2% od njihova posjeda.*

* * *

Pa ni danas, nakon 22 godine, nije »riješeno« naše agrarno pitanje. I danas, nakon 22 godine ima sporova, koji nisu riješeni ni u prvoj instanciji. Inače ih se mnogo povlači po Upravnim Sudovima, državnom Savjetu i redovnim sudovima. Postupak, koji je zaveden, gdje administrativne vlasti presuđuju sporove čiste privatne svojine, a sudske vlasti izvršuju te sporove izgleda kao da je sračunat na to, da posjednik ne može da dođe do svoje zemlje ni nakon 20 godina »vođenja parnice«, — sve kada je i dobio proces.

Ima slučajeva, gdje je posjedniku kao zakonitom vlasniku predana zemlja u posjed prije 5 ili 6 godina, (nakon 17 godina vođenja spora), ali je obijesni težak, uzurpant i danas drži kao svoju, protivno svima zakonskim propisima, pošto sud izbjegava da primjeni protiv uzurpanta prisilna zakonska sredstva i da uzme vlasnika u zaštitu.

Ima slučajeva, gdje su seljaci prije tri godine oplj čkali čarčak posjednički (pošto su još prije 20 godina dobili sve okolne zemlje u površini od 38.500 dunuma), odnijeli svu prostirku i pokućstvo, povadili vrata, prozore i furune, — koje su žandari pohvatali, — i sud ih je kaznio *samo sa po 8 dana zatvora*!

Ima slučajeva, gdje je seljak na očigled sudskog izaslanika i žandarmeriske patrole zapalio sijena vlasnička i sud je takog seljaka kaznio *samo sa 2 mjeseca zatvora i to »uslovno«.*

Ima slučajeva, gdje su državne vlasti bespravno dijelile posjedničku zemlju dobrovoljcima iz Amerike, gdje je i samo Ministarstvo poljoprivrede ustanovilo, da je ovdje po srijedi nezakonitost, ali do danas niti je plaćena odšteta vlasnicima, niti im je vraćena zemlja, usprkos svih mogućih predstavki i moljakanja.

Ako neko sumnja u ove navode, spreman sam da mu to dokažem originalnim dokumentima u svako doba!

* * *

Posljedica ovakvog rješavanja bosansko-hercegovačkog agrarnog pitanja vidi se na strukturi našega društva, osobito naših gradova. Ona je proizvela pauperizaciju muslimana. Ovim oduzimanjem je upropašćeno u prvom redu 75 000-80.000 begovskih i aginskih duša a to čini *preko 10% muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine.* I to baš onaj dio nas muslimana, koji je pružao glavni otpor i turskoj i austriskoj upravi. Njihovim padom, je nestalo onog našeg faktora — nezavisnog i slobodnog — koji je pružao i mogao da pruži glavni otpor svakoj narodnoj nepravdi.

Uz ove, direktno pogođene posjednike, pogođeno je još dva puta toliko sluga i subaša, a njihov je pad osjetila i naša čaršija i naše zanatlije, koje su izgubile svoje prve mušterije. Za to se može mirne duše reći da je naše agrarno pitanje — muslimansko pitanje.

* * *

Agrarno pitanje kod nas u Bosni i Hercegovini po svojoj zamisli i po svome izvođenju nema ništa zajedničkog s pravom agrarnom reformom, koja se provodi iz socijalnih i nacionalnih razloga. Prava agrarna reforma bi prije svega *platila pravedno* onu zemlju, koju bi oduzela i drugo ostavila bi vlasnicima barem 25-50% njihovih posjeda. U beglučke kao posve *slobodne zemlje* se nije smjelo dirati, osim ako bi se donio agrarni zakon, jednak za sve zemlje Kraljevine Jugoslavije, a ne samo za Bosnu i Hercegovinu.

Oduzimanje naših zemalja na način kako je proveden, i kako se i danas provodi, predstavlja negaciju nama bos.-herc. muslimanima da smo dio ovoga naroda. S onim svijetom, koji se smatra uistinu svojim, ovake se »reforme« ne provode! Za naše agrarno zakonodavstvo kaže Ceda Mitrinović, da je to »najgrublji zakon«, koji je donesen u našoj državi, a Danilo Dimović, odlični poznavalac naših prilika tvrdi, da su *naši agrarni zakoni i njihova provedba gori od onih u Sovjetskoj Rusiji.* Dimović misli, da je likvidaciju našeg agrarnog pitanja trebalo provoditi oprezno i postepeno, a ne naglo, jer takav način dovodi uv-

jek do neugodnih posljedica. Za to ne treba nikoga da čudi što je i predstavnik Muslimana u sadanjoj vladi, aktivni ministar g. Dr. Džafer Kulenović 27. VIII. 1940 dao izjavu zagrebačkim novinarima, *da su bosansko-hercegovački muslimani upropašćeni i da im je oteto sve, osim ponosa.*

UREĐENJE DRŽAVNO

Treći problem, koji je bio od najvećeg značaja za položaj nas muslimana kao posebne individualnosti u jugoslovenskoj zajednici jeste pitanje našeg državnog uređenja. Već iz ovoga, što smo do sada iznijeli, jasno proizlazi, da centralističko uređenje naše državne zajednice ne odgovara i ne može odgovarati nacionalnoj, istoriskoj i osjećajnoj strukturi raznih elemenata ili ako ćete i plemena jugoslovenskog naroda. Ali ne samo, da to proizlazi iz teoretskih posmatranja ovoga našeg pitanja, kako smo ga ovdje ukratko izložili, nego je to potvrdila i ova naša 20-godišnja zajednička prošlost. Mi ne smijemo kriti teškoće u kojima se nalazimo. Mi ne smijemo turiti glavu u pijesak, kao što to čini ptica noj, kada joj prijeti opasnost, pa misliti, da nema opasnosti, ako je ne vidimo. Svaka naša politička grupa, pa i svaki naš politički čovjek pozvan je da kaže iskreno i otvoreno, što misli i kako misli o svojoj budućnosti, — o našoj zajedničkoj budućnosti.

* * *

Velika greška, učinjena na Vidov-dan 1921 godine, kada je donesen centralistički ustav, protivno opoziciji Hrvata i protivno želji — prigušenoj i pritisnutoj želji bosanskih muslimana — iako su svi tadanji poslanici J.M.O. osim jednoga, glasali za takav ustav, sveti se. Uzaludne su bile sve želje istinitih jugoslovenskih ideologa i sve prijetnje i progoni srpsko-pravoslavnih hegemonista i jugoslovenskih ekstremnih ideologa, centralistički, vidovdanski je ustav mrtav i pokopan. Razume se, da ni autoritativni ustav diktature iz godine 1931 nije mogao izliječiti ono bolesno stanje, jer je kao bolesno fundirano. Uz velike borbe i žrtve Hrvata protiv režima od 6 januara 1929, došla je

i borba uviđavnih srpskih, demokratskih, opozicionih stranaka, dok se najposlije nije došlo do »sporazuma od 8. oktobra 1938.« Ovaj sporazum na žalost nije prihvaćen, pa se je onda — uoči rata, — 26. augusta prošle godine, napravio drugi, po našem uvjerenju, lošiji sporazum, Maček-Cvetković. Ovaj je sporazum otvorio ponovno pitanje našeg državnog uređenja. I sada se u ovo ozbiljno spoljno političko doba pokušalo liječiti ono, što je trebalo sređivati u mirno doba.

Za što sve to? Za to, što je naša državna zgrada bila postavljena na centralističku bazu, mjesto na decentralističku. Za to, jer mi nismo jedinstven narod, po vjeri, tradiciji i istoriji, nego samo po jeziku i porijeklu, a to se pokazalo kao posve nedovoljno za centralistički i za unitaristički sistem. Za to jer u nama ne živi jedinstven duh i jedinstven osjećaj, a to mora da bude u uskoj vezi sa jedinstvom zajednice državne i nacionalne.

Za to, jer smo podijeljeni u tri vjere, usisale tri kulture, živile u tri državne jedinice, imamo tri različite tradicije.

I za to što sumnjamo, da oni, u čijim je rukama centralistička vlast mogu biti objektivni prema nama, koji smo druge vjere, drugog nacionalnog imena i drugoga osjećanja. O tome se svemu nije vodilo računa pri donošenju temeljnog državnog zakona, ustava u godini 1921. Nije se vodilo računa o tome, da smo mi složen narod i da *složen narod zahtijeva i složenu državu*. To je ona greška, koja nam se sveti, koja je izazivala naše međusobne potrese i koje će i u buduće izazivati, ako ne budemo stekli nešto pameti za ovo 20 proteklih godina.

* * *

Danas se sa više pieteta sjećamo onih naših državnika, koji su još onda vidjeli sve ove elemente u našoj narodnoj duši, koji su mogli razumjeti i Hrvate i bosanske Muslimane i Slovence i koji su uzalud dokazivali, da današnja Jugoslavija nije isto, što i predratna Srbija, »kada se je

iz Beograda moglo pljunuti na njenu granicu« kako je to nekada govorio pokojni Stojan Protić. Ali tadanji odlučujući faktori ga nisu poslušali. Za to se mnogi kaju i danas ga češće spominju, dok su ga prije radi toga napadali i osuđivali.

* * *

Danas je ponovno otvoreno pitanje našeg državnog uređenja. Možda na nezgodan način i u nezgodno vrijeme.

Mi smo mišljenja, da bi našu državnu zgradu trebalo urediti više na kantonalnoj bazi, nego na plemenskoj, jer je teško povući plemenske granice među nama. Nama bi trebao da bude uzor Švajcarska, zemlja sa tri nacionalna imena, sa četiri konfesionalne zajednice i sa nejednakim razmjerima Nijemaca, Francuza, Talijana. Pa ipak sva tri ta naroda žive složno i zadovoljno u toj zemlji, dok se izvan nje kolju i satiru. A za što to? Za to, što svaki kanton omogućava narodu, da njegova volja odlučuje o njegovoj sudbini. Tako ne dolazi do izražaja ni prevlast Nijemaca, iako ih je 72% u Švajcarskoj.

Mi treba da bacimo pogled i na 48 država Sjedinjene Sjeverne Amerike, koje su federativno povezane i pokazuju najuređeniju i najsavršeniju državnu zaednicu, iako je svaka od tih jedinica posebna državica. Iako sav taj narod govori jednim jezikom — engleskim — i ima jedno porijeklo, on se dijeli na posebne državice, prema tradiciji, koja potiče najviše od vremena, kada su pojedini skupovi došli u taj kraj i pod jednakim prilikama živili, pa se kasnije ujedinili u jednu snažnu državnu zajednicu, koja imponira čitavom svijetu.

Pa i doskorašnje državno je uređenje njemačkog Reicha koje se sastojalo od 26 država (ujedinjenih 1871), od kojih su bile četiri kraljevine, razvilo takovu snagu, da je prošli veliki rat držalo gotovo sav na sebi, protiv 28 protivničkih savezničkih država.

Kada bi se i naše državno uređenje provelo na sličnoj bazi, dala bi se narodu potrebna prava, izbjeglo bi

se nezgodno razgraničenje pojedinih elemenata ili plemena i ostala bi — »mirna Bosna!«

* * *

Da, zaista ova poslovica dobiva u ovom slučaju svoje pravo značenje. Mirna Bosna, to je danas jedan nužni državni imperativ, — mirna Bosna to je danas jedan veliki naš problem i da ostane »mirna Bosna« to tražimo i to želimo specijalno mi muslimani pa i drugi naši pametni zemljaci. Neka se niko ne čudi, neka se niko ne uznemiruje, neka nam niko ne zamjera. Bosna je nama najbliža i najdraža! Mi smo se zbili u ovaj kutak naše jugoslovenske zemlje, mi smo za nju ginuli, mi smo u njoj živili, pjevali i veselili se. »*Vas svako drvo potsjeća na Vašu prošlost*«, reče jednom prilikom piscu ovih redaka pokojni Pašić.

Mi izvan Bosne nemamo naših »bosanskih muslimana«, mi ne možemo da preko njenih granica pretendujemo na neka širenja »na tuđ račun«. Mi znamo, da samo u Bosni i u njenim granicama može da se čuje i naša riječ! Mi to želimo, mi to hoćemo, mi smatramo da imamo pravo na to. Mi ne ćemo, da nas nestane, da nestane i njenog imena, kako bi neki htjeli.

* * *

Ali svi ovi primjeri i dokazi ne koriste našim »državnicima«. Oni stalno odgovaraju na ovake argumente: »E, nismo mi Švajcarska, nismo mi Amerika, nismo mi Njemačka. Vi biste pobjegli od nas, da vam damo autonomije i federacije«. Zaista je tačno, da mi nismo ni švajcarski, ni američki, ni njemački kulturni narod. Ali pitamo mi njiha, da li je današnja Švajcarska bila na ovome stepenu kulture i napretka prije 600 godina, kada se je oslobodila i ujedinila u svoje kantone. Možda nije bila tada ni kul-

turn ija nego smo mi sada, a možda ne bi postigla današnji stepen kulture da se nije njen narod slobodno razvijao?

* * *

Nije ovdje po srijedi bojazan od posljedica autonomističkog državnog uređenja ,kakvo tražimo mi, — mi, koji smo osjetili na svojoj koži rezultate dosadanjeg načina upravljanja i centralizma, nego je ovdje po srijedi želja onih, koji hoće da nad nama vladaju i da nas pljačkaju. Uostalom, za što da se kod nas vlada protivno želji čitavih elemenata jugoslovenske zajednice? Za što se kod nas stvaraju dijelovi naroda povlašćenog i podvlašćenog? Da li se ovake metode i tendencije mogu nazivati našim Oslobođenjem, kako se to stalno ističe, ili podjarmljenjem, koje teže pada od bratske ruke, nego od tuđinske.

Tragedija je našega naroda, da je uviek pritiskivao svoga brata, slabijega, čim mu se pružila prilika, da bude jači od njega. Ja ovdje ne izuzimam ni nas Muslimane, ali mislim, da neću pogriješiti, ako tvrdim, da smo mi bili »najmerhametliji«, da se tako izrazim. Mi u ovakovim prilikama gubimo mjeru i zaboravljamo onu veliku narodnu mudrost: »*Ko ne drži brata za brata, taj će tuđina za gospodara!*«

NAŠA ADMINISTRACIJA

Ovakovom pogrešnom osnovnom riješenju našeg temeljnog državnog uređenja pridružila se je i naša nevaljala administracija. U našoj nacionalnoj mržnji protiv Austrije, mi smo mrzili i napadali i njenu administraciju. Ali kada smo imali prilike, da osjetimo greške naše nove administracije iza ujedinjenja, mi smo istom onda mogli tačnije da ocjenimo onu austrisku administraciju i da osjetimo

visoki stepen, na kome se ona nalazila. Nekvalifikovani državni činovnici, često s jednim ili dva razreda gimnazije, gdjekada iz redova zanatlija, dolazili su na položaje, gdje su ranije sjedili ljudi s punom fakultetskom spremom i višegodišnjom administrativnom praksom. Kao takovi nisu mogli da dadu od sebe ono, što autoritet vlasti traži i nastojali su, da se obogate na razne načine, srozavajući na taj način autoritet vlasti i države — koju su pretstavljali — do minimuma.

Vrlo karakterističnu i autoritativnu ocjenu naše administracije dao je Dr. Nikola Stojanović, podpredsjednik srpskog kluba u Beogradu i nekadanji poslanik u bosanskom saboru. U predavanju, koje je održao 15. aprila ove 1940. godine, rekao je za našu administraciju ovo: »*Vlast je postala cilj onih, koji hoće, da se obogate najlakše i najbrže. Država i narod su postali predmet pljačke, mjesto predmet plemenitog služenja* i t .d.«*)

* * *

Od ovake loše administracije su stradali mnogi, a najviše mi muslimani. Ima zaista i čestitih iznimaka, ali veći dio administrativnih činovnika činio je krivo našem muslimanskom elementu, gdje mu se samo pružila prilika. Mnogo bi mjesta zauzelo, ako bi htjeli iznositi primjere raznih nepravdi, koje su činjene na našu štetu. To zna i osjeća svaki od nas i mi smo se na to prilično i navikli.

Ovo je dolazilo i dolazi odatle, što smo mi muslimani u vrlo malom broju i nesrazmjerno zastupljeni u našoj administraciji. To se vidi dobro iz ove tabele, koja nam pokazuje, kako smo mi muslimani *nedovoljno* zastupljeni u državnim nadleštvima, naročito u višim, — dok smo na službeničkim (podvorničkim) položajima prilično napredovali.

---

*) „Srpski glas“ br. 23 od 18 aprila 1940

MUSLIMANI PRI DRŽAVNIM NADLEŠTVIMA

od	28	činovnika Nar. skupštine	0	musl.
„	14	„ Senata	0	„
„	163	„ Min. vanj. posl. (od poslanika na strani, konzula, pa šefova otsjeka i ostalih čin.	0	„
„	64	„ Min. unutr. posl. i to pripr.	1	„
„	261	„ Banovina	8	„
		(banova 0, podban 1 načel. 2 od 59	3	„
„	177	čin. Minist. fin. samo sekretar	1	„
„	317	sreskih načelnika	5	„
„	81	savjet. i direktora Fin. direkc.	1	„
„	50	činovn. Min. pravde	2	„
„	206	sudaca kasacije i apelacije	2	„
„	201	„ drž. suda za zaštitu države	2	„
„	84	čin. Vrh. drž. pravobranioštva	0	„
„	30	viših činovnika Min. Saobraćaja	0	„
„	154	viša čin. Min. pošta telef. i tegr. (direktora, šefova i dr.)	0	„
„	29	viših čin. Min. poljoprivrede	0	„
„	90	„ „ „ šuma i ruda	0	„
„	41	„ „ „ prosvjete	0	„
„	22	„ „ „soc. pol. i nar. zdr.	1	„
„	121	„ „ „ građevina	0	„
„	48	članova i sekretara Drž. Savjeta	1	„
„	59	predsj., sudaca i sekr. Upr. sud.	2	„
„	63	činovnika Glavne Kontrole	0	„
„	95	„ šefova odj. direktora i dr. Nar. banke	0	„
„	44	„ šefova odj. direktora i dr. Pošt. štedionica	0	„
„	24	viša čin. Drž. Hipotekarne banke s upravom i nadz.	0	„
„	26	viših funkc. Priv. Agr. ban. dir. inspekt. nadz. odbora, samo čl. upr.	1	„

Prema tome na 2.492 čin. otpada musl. samo 30 = 1.2%

*) Iz predavanja M. Kamarića, održatog u Beogradskom Gajretu „Osman Djikić“ na Kurban Bajram 1939 god.

SPORAZUM I MI

Muslimani su želili sporazum između Srba i Hrvata i radovali mu se. Mi muslimani smo u sporazumu gledali ne samo slogu između ova dva najača elementa jugoslovenske zajednice, nego smo čvrsto računali, da će u tome sporazumu naći smirenje i naše želje, i naši interesi. Za to smo se svi vruće zalagali za taj sporazum. Ali stvari su ispale naopako po nas.

Istina, priznati se mora, da je glavno vodstvo muslimanske politike svojim vrludanjem skrivilo mnogo, možda najviše, ovu našu današnju stiuaciju. Ići na izbore s Hrvatima pod bajrakom Mačekovim i s poštenom opozicijom radikala i demokrata, pa onda sjedati na ministarske fotelje sa centralistima i hegemonistima to zaista nije moglo donijeti koristi muslimanima kao cjelini. Pa i ono namještanje muslimanskih radnika i nešto činovnika stvarno su mrvice s vladina stola. Za to je sporazum napravljen bez nas, ispao na našu štetu i protiv nas. Mjesto da i naša Bosna i mi muslimani u njoj vidimo korist od ovoga novoga stanja, mi zasada vidimo samo štetu, a naša je Bosna postala kusur. Ali se nadamo u zdravo shvatanje cjelokupnog našeg naroda, i u one, kojima danas u ovim ozbiljnim časovima dajemo svoje povjerenje, da će naša situacija ispasti bolje. Nadamo se, da smo i mi muslimani napokon nešto naučili iz naše dosadanje situacije. »Bošnjanun akli sorra gelir« — rekao je pametno Osmanlija. Skrajnje je vrijeme, da nam pamet dođe.

* * *

Mnogi se čude, što smo mi muslimani protiv današnjeg sporazuma. Treba, da im damo na to odgovor: Svaki elemenat našeg naroda nastoji da ostane na okupu, a mi ovim sporazumom postajemo podijeljeni i kako čujemo, ta bi dioba trebala još i da se nastavi. Iz ovoga što smo do sada naveli, vidi se jasno, kakav je nepovoljan položaj naš u ovoj na-

soj jugoslovenskoj zajednici; još kada smo svi bili zajedno. A kada bismo ostali podijeljeni, naša bi se ionako mala snaga, rasparčala i postala još manja, a naš položaj još slabiji.

* *

Mi smo ovim sporazumom izgubili 13 srezova, dakle čitavu četvrtinu naše teritorije — na banovinu Hrvatsku i okolo 165.000 muslimana otrgnuto je na drugu stranu od naše zajednice. Sporazum današnji nije gotova stvar i definitivna, naglašava se sa svih strana. Hvala Bogu, da je tako! Ali, šta će biti sutra, na to treba svi da mislimo. Riješenja ima mnogo. Mi muslimani ne ćemo primiti svojom voljom ni jedno riješenje, koje bi cjepalo nas i našu narodnu teritoriju, Bosnu i Hercegovinu. Neka se niko ne vara, da je drukčije naše raspoloženje, — ako bude mogućnosti, da ga slobodno, kao ljudi i slobodni građani manifestujemo.

MUSLIMANI U BANOVINI HRVATSKOJ

Vrlo je interesantan i upravo poučan položaj onih muslimana, koji su pali pod banovinu Hrvatsku. Da budemo iskreni, moramo odmah reći, da je mnogi od nas razočaran njihovim stanjem. Neki su mislili da će situacija muslimana u banovini Hrvatskoj biti boljá, nego — da se vulgarno izrazim — pod Srbijom. Ali je nastalo jedno veliko razočaranje i to kod mnogih onih muslimana, koji su bili simpatizeri hrvatske nacionalne misli i koji su se opredjeljivali za Hrvate. Mjesto više pravde i više jednakosti, oni doživljuju manje i jednoga i drugoga.

Prema pisanju jednoga dijela naše štampe, a i prema usmenim i pismenim izjavama mnogih naših prijatelja, koji su potpali pod banovinu Hrvatsku, stvari nisu baš ružičaste po nas. Muslimani se tamo kao činovnici često gone

i neka su mjesta gotovo opustila od muslimana činovnika, pod novim prilikama. U Konjicu je izbačen iz državne službe po banskoj vlasti u Zagrebu Dr. I. Popovac, iako je kandidovao na listi Dr. Mačeka i danas, voljom naroda, izabrat za pretsjednika općine.

* * *

U drugim krajevima, osobito u našoj Posavini muslimani se pregrupisavanjem općina bacaju posve »na sporedne tračnice«. To se vidi najbolje po Orašju, jednom naprednom i gotovo kompaktnom muslimanskom mjestu na Savi. Tu su muslimani imali općinsku upravu u svojim rukama i sve funkcionere. Pa ipak su puštali u općinsko vijeće po dva katolika i jednoga pravoslavca, iako to nisu morali, po principu većine. Prema sporazumu od 24. augusta prošle godine i Orašje je došlo u okvir banovine Hrvatske. Treba znati i istaknuti, da je u Orašju bilo uglednih muslimana, koji se smatraju Hrvatima i kao takovi radovali se, što će sada u sklopu banovine Hrvatske, Orašje ojačati i uživati više pravičnosti, nego kada je pripadalo »nedjeljivoj Kraljevini Jugoslaviji«. Ali se dogada obratno.

Da bi pojačala uticaj katoličkog elementa pregrupisava banska vlast u Zagrebu mnoge općine u »novoosvojenim« krajevima Bosne i Hercegovine (jer se narod nije pitao). Među ostalim i općinu Orašje, na taj način, što joj je pridodala nekoliko okolnih katoličkih sela i tako formirala novu općinu Donjo-Mahalsku u koju je ušlo 30 katolika i 6 muslimana. Tako se muslimani majorizirani došli u podređen položaj i beznačajnu manjinu, ovisnu potpuno od svojih komšija, katolika. Muslimani se iz Orašja bune protiv ovakog nepravednog i neočekivanog smanjivanja njihovog upliva na prilike u svome gradiću, Oni pišu pretstavke na sve nadležne partiske i službene forume, kume i mole, ali bez uspjeha, — niko im i ne odgovara. A njihove komšije, katolici, da bi ispoljili svoje religiozno raspoloženje, urijeli su u općinsku upravu, koja se nalazi u samome Orašju, još i *krst i rarspelo*, ne vodeći računa o tome, da

općina nije crkva i da je to zajednički dom i muslimana, čije znamenje nije krst.

* * *

Da završimo!

Iz svega ovoga, što smo na brzu ruku preletlii, vidi se, da smo mi muslimani — još prije, nego smo to postali — bili jedan poseban elemenat u zajednici jugoslovenskih elemenata ili plemena i jedna posebna grana, na jugoslovenskom stablu. Pa i da to nismo bili prije, već od 1463 god. dakle blizu 500 godina mi živimo jednim ponešto drukčijim životom i drugim pogledima na svijet ovaj i onaj budući.

Mi smo svjesni, da smo svoju nacionalnu dužnost ispunili prema svojoj okolici u glavnom dobro i pošteno. Nekada možda manje, a nekada više. U najmanju ruku nismo bili u doba naše najveće moći i snage gori prema pravoslavnim i katolicima, nego li su oni prema nama danas, kada smo postali slabiji i o njima ovisniji. A onda, kada smo mi imali vlast u šakama bio je vjek pun vjerske mržnje i netrpeljivosti, a ne vijek nacionalnog bratstva, kao što bi trebao da bude danas.

Neka nam niko ne predbacuje mijenjanje vjere i ne podmeće neke materijalističke razloge za to, jer smo vidjeli, kako su i srpski kraljevi mijenjali vjeru, sigurno više iz materijalističkih razloga, nego mi.

Neka nam niko ne predbacuje neko vrđanje u nacionalnom pogledu, jer smo vidjeli, kako je taj naš nacionalni problem složen i komplikovan i kako su lutali po moru Ilirstva i Jugoslovenstva veliki i čestiti muževi i umovi naši. Neka nam niko ne zamjera, što neki naši intelektualci osciliraju između Srpstva i Hrvatstva, kada je oscilirao i sam Fra Grgo Martić.

A naročito, neka nam niko ne predbacuje vrdanje u politici, jer to je polje, gdje se uopšte najviše vrda! Pogledajmo okolo sebe i desno i ljevo, pa ćemo vidjeti razne narode, koji su se do jučer krvili, gdje se danas grle i ljube.

Pogledajmo i odnos naše države sa njenim susjedima, pa ćemo vidjeti isto, kako se danas ljubimo s onima, koji su na nas valjali doskora drvlje i kamenje, a i mi na njiha! Pa za što, da se nama zamjera, nama muslimanima, ako mi napadnuti od jednoga brata, tražimo pomoć i zaštite od drugoga brata?! Mi želimo da se održimo, mi na to imamo pravo — to je naša borba za opstanak.

Naša su nastojanja u tom pogledu posve legitimna. Ona se kreću u okviru Jugoslovenstva i Jugoslavije. Mi smo jedna oaza islamska u jugoslovenskoj zajednici, koja je ostala ovamo, na granici Balkana, na granici Istoka i Zapada. Mislimo da bi tu oazu trebalo ostaviti da živi i neuništavati je.

Da li će se na nas primjeniti ona Njeguševa »Drumovi će poželjet Turaka, al Turaka više biti ne će«?.

Mi nemamo i ne možemo da imamo nikakvih visokih političkih pretenzija. Mi želimo samo, da nas naša jača i moćnija braća bolje razume, da nas — »ne uguše u svome zagrljaju« i da nam dadu ono, na što imamo pravo, kao čestiti i ispravni ljudi i gradani i kao rasno čisti dio ovoga naroda, zvao se on Jugoslovenima, Srbima, Hrvatima, Bošnjacima! ili samo — Muslimanima!

KULTURA BOŠNJAKA: *Dr. Smail Balić*, A — 1030 Wien, Ungargasse 9/20 Austria

BOSNA U HISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI: *Kamil J. Avdić* 628 Aperlane Wheeling, Ill. 60090 U. S. A.

KLASIČNA KULTURA ISLAMA: *Nerkez Smailagić*, Zagreb, Lopašićeva 6

LEGENDA O ALI-PAŠI: *Enver Čolaković* „Štampa Znanje" Zagreb

KUR'AN ČASNI: *Prijevod HFZ N. Pandže i Dž. Čauševića* „Stvarnost" Zagreb

BISERJE IZ BOS. KNJIŽEVNOSTI: *Alija Isakovic*, „Stvarnost" Zagreb

NARODNI HUMOR I MUDROST MUSE: *Nasko Frndić* „Stvarnost" — Zagreb

MUSLIMANSKE JUNAČKE PJESME: *Nasko Frndić* „Stvarnost" Zagreb

„MUSA ĆAZIM ĆATIĆ": *Od Alije Nametka*, izdao Nar. Univ. Tešanj

SABRANA DJELA MUSE ĆAZIMA ĆATIĆA: Izdao Nar. Univ. Tešanj

PORIJEKLO OSMANSKOG CARSTVA: *F. KOPRULU*, Štampa Veselin Masleša, Sarajevo

LJETOPIS MULA MUSTAFE BEŠESKIJE: *F. KOPRULU*, Štampa Veselin Masleća, Sarajevo

DERVIŠ I SMRT: *Meša Selimović*, Srpska Književna Zadruga, Beograd

TVRDJAVA: *Meša Selimović*, Srpska Književna Zadruga, Beograd

TAKVIM 1975: Štampa NIŠP „Oslobodjenje", Sarajevo

KLONI SE ZLA: *Kasim Dobrača*, izdalo Starješ. IVZ, Sarajevo

„GLASNIK" Mjesečnik Vrhovnog Isl. Starješinstva, Sarajevo, Save Kolačevića Br. 2

„PREPOROD" Mjesečnik Udruženja ILMIJJE, Sarajevo, Jugosl. Armije 81

„ZEMZEM" List Djačkog Udruženja Gazi Husr. Medrese, Sarajevo, Dobrovoljačka 50

OD TRADICIJE DO IDENTITETA: *Dr. M. Hadžijahić*, „Svjetlost" — Sarajevo

IZABRANA DJELA SAFVET BEGA BAŠAGIĆA: „Svjetlost", Sarajevo

SEVDALINKE, BALADE ROMANSE B i H: *Sait Orahovac*, „Svjetlost", Sarajevo

B i H U VRIJEME AUSTROUGARSKE MONARIJE: *Dr. H. Kapidžić*, „Svjetlost", Sarajevo

NACIONALNI I POLITIČKI RAZVITAK MUSLIMANA: *Dr. Atif Purivatra*, „Svjetlost", Sarajevo

I. M. O. U POLIT. ŽIVOTU KRALJEVINE SHS: *Dr. Atif Purivatra*, — „Svjetlost", Sarajevo

MUSLIMANI I S—H JEZIK: *Salim Ćerić*, „Svjetlost", Sarajevo

POEZIJA SARAJEVA: *Husein Tahmiščić*, „Svjetlost", Sarajevo

PUTOPIS EVLIJE ĆELEBIJE